

AARBØGER
FOR
NORDISK OLDKYNDIGHED
OG HISTORIE

ANNUAL OF THE ROYAL SOCIETY OF NORTHERN ANTIQUARIES

2007

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFTELSKAB
KØBENHAVN 2010

© 2010 Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.

ISBN 978-87-87483-14-8
ISSN 0084-585X

Redaktion: Poul Otto Nielsen (ansv.) og Ulla Lund Hansen
Grafisk tilrettelæggelse og billedbehandling: Jan Holme Andersen

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Grunddesign, prepress og tryk: Narayana Press, Gylling
Skrift: Minion
Papir: 130 g Chorus Satin

Omslag: Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring
nedsat ved forordning af Kong Christian VII den 22. maj 1807
Medlemmer i perioden 1807-1816, fra toppen mod højre:
Kommissionens formand A.W. Hauch, F. Münter,
kommissionens sekretær R. Nyerup, P.J. Monrad,
W.H.F. Abrahamson, B. Thorlacius, E. Vargas Bedemar,
E.C. Werlauff, og L.S. Vedel Simonsen

*Alle manuskripter sendes til vurdering hos to anonyme referees,
inden de accepteres til trykning*

All papers are subject to anonymous peer refereeing

*Vor einer möglichen Publikation werden alle Manuskripte
zwei anonymen Referenten zur Begutachtung vorgelegt*

Salg til ikke-medlemmer i kommission hos:
Herm. H. J. Lynge & Søn
Internationalt antikvariat
Silkegade 11
DK-1113 København K.
www.lynge.com
herman@lynge.com

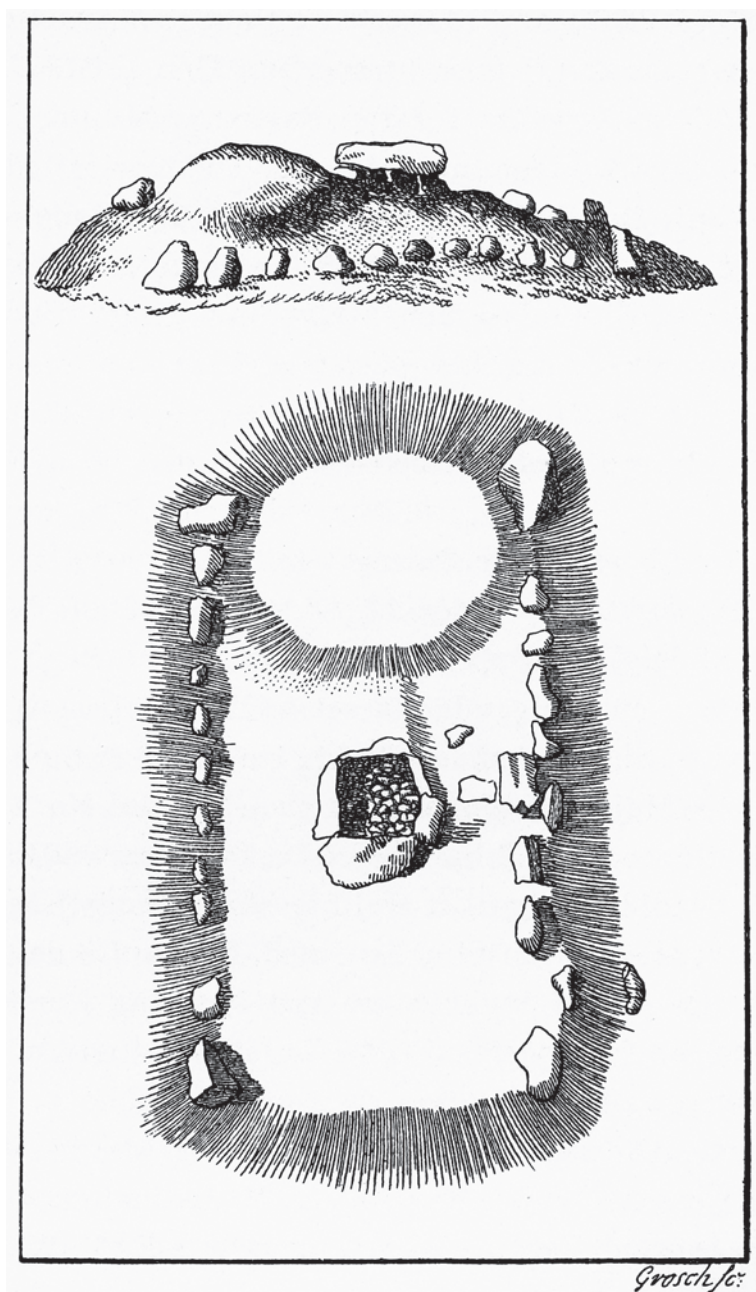
Salg med rabat til medlemmer direkte fra Selskabet
– se bagest i bogen

Oldsagskommissionens tidlige år

forudsætninger og
internationale forbindelser

NATIONALMUSEETS 200 ÅRS JUBILÆUMSSYMPOSIUM
24.-25. MAJ 2007

ARRANGERET AF NATIONALMUSEET OG WORMIANUM
I SAMARBEJDE MED KULTURARVSSTYRELSEN

Kong Hildetands høj. Frontispice til F. Münters bog fra 1806 »Lejre i Sjælland i Begyndelsen af det Nittende Aarhundrede«, der var medvirkende til oprettelsen af Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring i 1807.

The barrow of King Hildetand in Lejre on Zealand. Frontispiece in F. Münters book of 1806 that took part in the establishment of the Royal Commission for the Preservation of Antiquities in 1807.

Frederik Münter og brødrene Vivenzio i Nola

– vaser, kontekster og lag

Af MARJATTA NIELSEN

Abstract: Frederik Münters interesse for arkæologi herhjemme og under hans rejse i Italien 1784-87 fik afgørende betydning for Oldsagskommissionens oprettelse og virke: Både synlige monumenter og skjulte skatte, der blev hentet op af jorden, måtte kunne tidsbestemmes og henføres til de talrige folkeslag, som de skriftlige kilder fortalte om. Men den italienske arkæologi havde mere at byde på, især hvad udgravningsmetoder angik. Den 28. oktober 1786 besøgte Münter byen Nola og dens omegn, hvor markis Nicola Vivenzio viste både sine udgravninger og familiens museum frem. Münter var vidne til åbningen af en grav, og han nedskrev Nicola Vivenzios beretninger om forskelle i gravskikke. I 'Museo Vivenzio' så Münter de fine, bemalede vaser, flere med genkendelige motiver fra græske myter. Pietro Vivenzio beskrev udgravningerne og fundene i et tobinds manuskript, dateret 1806. Det første bind var banebrydende med nøje beskrivelser af gravkontekster og stratigrafi. Brødrene Vivenzios stratigrafi blev offentliggjort af franskmændene A.-L. Millin og A. Dubois Maisonneuve, der hermed spredte ideen om lagdelingen som middel til datering. Brødrene Vivenzio fortjener derfor en plads i den arkæologiske metodiks historie.

Da Frederik Münter (1761-1830) medvirkede til oprettelsen af Oldsagskommissionen i 1807, havde han en betydelig arkæologisk erfaring bag sig, af en teolog at være. Han havde været interesseret i udgravninger og oldtidsmonumenter allerede i sin barndom, og denne interesse blev genoplivet under en særdeles grundig studierejse, der bragte ham gennem det meste af Italien i årene 1784-1787. Dér knyttede han, sin unge alder til trods, personlige kontakter med mange navnkundige kunstnere, poeter, lærde, antiksamlere og andre prominente personligheder.¹ I Rom havde han en særdeles kyn- dig vejviser og samtalepartner i George Zoëga (1755-1809), landsmanden, som skulle føre den klassiske arkæologi og egyptologi et stort skridt videre.² Han

opsøgte Zoëga allerede den første dag i Rom, og denne satte ham straks i forbindelse med Monsignor Stefano Borgia (1731-1804), en kirkens mand som samlede unge danske videnskabsmænd omkring sig.³

Stefano Borgia, der havde sin families Museum Borgianum i Velletri, opfordrede Münter til at sætte sig ind i det koptiske sprog, for at han kunne katalogisere Borgias koptiske samling som en del af sine bibelstudier. Borgias interesse for epigrafik og sprog tog afsæt i hans stilling som sekretær for den katolske kirkes missionsorganisation, Congregatio de Propaganda Fide. Han fik missionærer til at sende sig oldsager, etnografika og skrifter fra hele verden. Organisationens trykkeri var leveringsdygtig i skrift-

typer af næsten ethvert tænkeligt alfabet, inklusive de uddøde sprog såsom det etruskiske (jf. Borgia 1771), og trykkeriet var en turistattraktion (Björn-ståhl 1780, 342-349, brev fra Rom den 2.3.1772). Sidenhen oprettede Münter selv sit eget *Museum Münterianum* på Bispegården i København, med særlig vægt på alskens former for skrift (Münter 1829; Riis 1945, 58; Fischer-Hansen 2009, 123-132).

Hovedformålet med Münters studierejse var at søge efter manuskripter til en ny grundudgave af det Nye Testamente, men dette gled ofte i baggrunden til fordel for hans interesser for arkæologi, kunsthistorie og numismatik. I Italien havde han rig lejlighed til at stifte bekendtskab med oldtidslevn, såvel genstande som fundsteder. Der havde man desuden en oplagt mulighed for at knytte antikens skriftlige kilder sammen med konkrete ruiner og fund til støtte for deres datering. Kunne man forsøge noget lignende i Danmark?

I 1700-tallet var udgravningerne i Herculaneum og andre Vesuv-byer århundredets arkæologiske sensation, der tiltrak hele Europas opmærksomhed. I Herculaneum påbegyndtes systematiske, statskontrollerede udgravninger i 1738, og fra 1750 og fremefter hørte disse udgravninger og fundene på det kongelige museum i Portici til det obligatoriske program for enhver dannet rejsende.⁴ Fundene blev publiceret i en pragtserie, *Antichità d'Ercolano*, som var beregnet som kongelige gaver til særligt udvalgte personer. Blandt mange andre beklagede også Münter sig over, at de kostbare bøger var helt uden for privatpersoners rækkevidde (Münter 1788, 100).

Antikbegejstringen spredtes derfor i de allerhøjeste samfundslag i hele Europa. Derimod havde kunstnerne og de lærde store problemer med at få tilladelse til at studere fundene og drage nytte deraf – noget, som selv J.J. Winckelmann (1717-1768), den klassiske arkæologs fader, kom til at erfare.⁵ Mellem 1770 og 1775 var museet i Portici nærmest lukket for publikum. Under Münters tid i Napoli var museet åbent igen, og det kribled i ham for at få fart i oprulningen og publiceringen af de forkul-

lede papyruser fra Villa dei Papiri (Münter 3, 1937, 9 f., 32, 35). Hans mest udbytterige besøg i Portici fandt sted den 25. oktober 1786, hvor han og den danske gesandt i Napoli, kammerherre Theodor Georg Schlanbusch (1756-1829), blev vist rundt af selve udgravningslederen og museumsdirektøren Francesco La Vega (Münter 3, 1937, 231 f.; om La Vega, se Pagano 1997).

I Vesuv-byerne var der tale om en veldefineret tidshorisont, året 79 e.Kr. Men hvad med alle de andre fund fra egnen, alt det, der gik forud, og som de antikke forfattere berettede om? Allerede i første halvdel af 1700-tallet smittede studiet af de samlede helheder (som i Herculaneum) også af på studiet af andre oldtidslevn – mange lærde bestræbte sig på at forstå de historiske processer. De fleste samlere var derimod – ligesom i dag – tilfredse med at betragte enkelte genstande, men kunne dog gribes af nysgerighed for også at kende de større sammenhænge.⁶ Münter vidner selv om den udbredte samlerkultur i Napoli på sine næsten daglige besøg hos mange forskellige private samlere, ikke mindst møntsamlere.

Münters rejse til Italien fandt sted i denne metodologiske brydningsperiode, hvor man fra at opfatte oldtiden som en udefinerbar masse kom frem til en mere artikuleret forståelse af forskel i tid. Münter fangede mange nye strømninger og ideer, som han bragte videre i sine bøger og i breve til sit vidtfor-grenede, internationale netværk. Den ret udførlige (men langt fra udtømmende) redegørelse for persongalleriets indbyrdes kontakthflader tjener her som et eksempel på, hvordan ideer opstår, udveksles, modnes, spredes, og hvordan de kan føre til helt nye landvindinger.

I det følgende skal opmærksomheden rettes mod Münters besøg hos brødrene Vivenzio, amatørarkæologer fra Nola, hvis avancerede arkæologiske metoder stadig var anerkendt i begyndelsen af 1800-tallet. Siden da er deres navne gledet næsten helt ud af arkæologiens historie og har indtil for nylig kun været omtalt i forbindelse med bemalede vaser.⁷

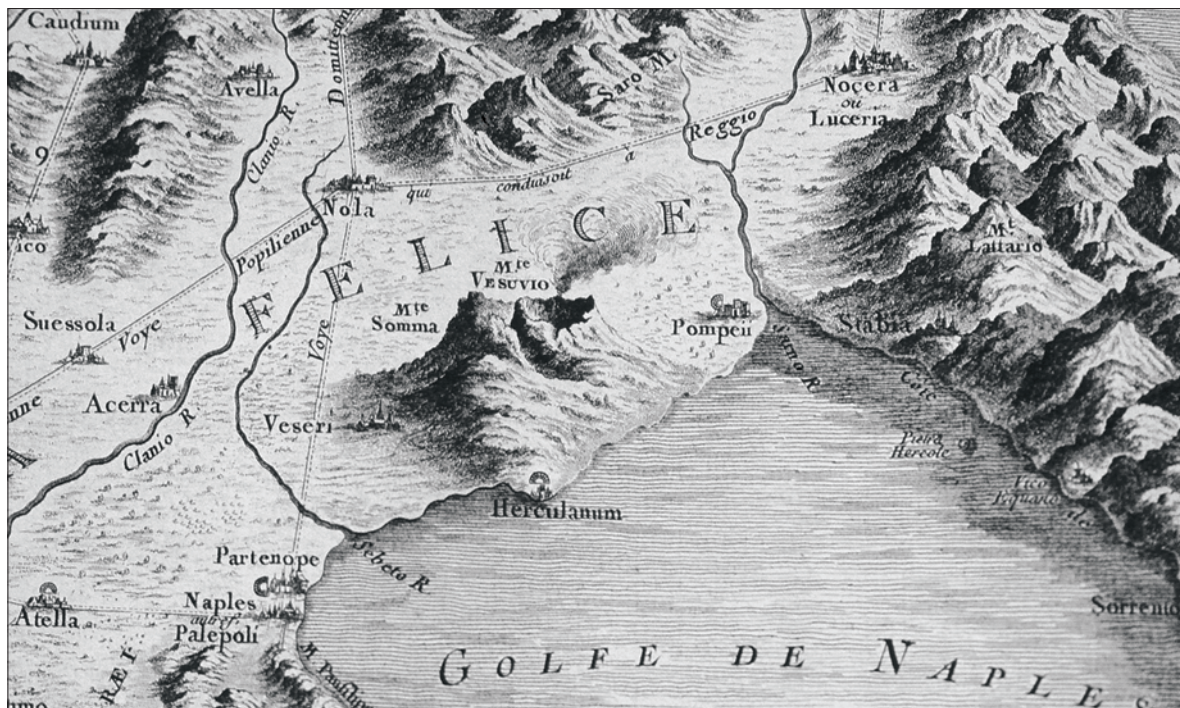

Fig. 1. Kort over 'Campania Felix' og Napolibugten. Napoli, Herculaneum og Pompeji ses langs kysten. Nola ses i indlandet bag Vesuv, som af og til har spyet aske, pimpsten og røg over området. Oversvømmelser fra floderne Clanis og Sebeto har også sørget for tykke aflejringer. Udsnit af et kort publiceret af Saint-Non 1782, 227.

Map of Campania Felix and the Gulf of Naples. Naples, Herculaneum and Pompeii can be seen along the coast. Nola is seen behind Mount Vesuvius, which has spread ash, pumice and smoke in the area. Floods have likewise accumulated alluvial mud on the plane around the city. Detail of the map published by Saint-Non 1782, 227.

Antikke vaser fangede opmærksomheden hos Münter både under dette besøg og under møder med vasesamleren William Hamilton og med Domenico Venuti, direktøren for porcelænsfabrikken på Capodimonte. De erkendelser, som Münter fik med sig herfra, og som skulle få betydning for hans senere virke, især i antikkens og Oldsagskommissionens tjeneste, kan sammenfattes således:

- Forståelsen for *hele* gravkontekster som dokumentation for skik og brug, riter og tro hos forskellige folkeslag.
 - Han kom på sporet af *den Orientaliserende stil*.
 - *Antikke vaser* gør den antikke litteratur levende og er en guldgrube for klassisk dannelse.
 - Vasemalerier afspejler *stiludviklingen og motivvalget i 'den store kunst'*.
 - Antikke vaser kan tjene som *modeller for samtidige kunstnere* og håndværkere, også via kopier.
- Brødrene Vivenzios vigtigste landvinding, *stratigrafi* som et kronologisk redskab, var ikke det, Münter hæftede sig mest ved. Det fik først betydning et par årtier senere.

Nola – en guldgrube for vasesamlere

Nola ligger 25 km fra Napoli inde i landet, i udkanten af den kampanske slette, lige ved foden af Subappenninerne (fig. 1). Byen ligger i et knudepunkt af

forbindelser mellem kyst og indland, og mellem det nordlige og sydlige Kampanien gennem en snæver dal mellem Vesuv og indlandets bjerge. Sidst kom byen i mediernes søgelys i maj 2001, da man i seks meters dybde på lokaliteten Croce del Papa fandt yderst velbevarede rester af bronzealderhytter, forseglet af pimpstenslag fra Vesuvs udbrud omkring 1800-1700 f.Kr. (Albore Livadie 2002; 2008). Men disse rester lå endnu uforstyrret hen i 1700-tallet.

Den vulkanske jord og mudder fra utallige oversvømmelser har sørget for, at Nola er omgivet af frugtbart landbrugsland. Dette gjaldt også under antikken, hvor hveden mentes at være den bedste i hele Italien, og Capua og Nola producerede alle slags fødevarer. I 1700-tallet fremstod denne frugtbare slette, kaldet *Campania Felix*, som én blomstrende morbær- og olivenlund, med vinranke spændt ud mellem træerne og med enkelte lysninger til agerdyrkning. En sidegevinst af arbejdets frugter bestod af arkæologiske fund, ikke mindst af bemalet keramik. Nola var en sand guldgrube for vasesamlerne, hvoraf de fleste var bosiddende i Napoli.⁸ I sin rejsebog har Münter (1788) da også præsenteret sin viden om vaser netop i kapitlet om Nola, uanset hvor han havde fået disse indsigter fra.

Til frokost hos William Hamilton

Münter fortæller, at bemalede lervaser ikke var værdsatte i 1600-tallet, men i 1700-tallet fandtes sådanne i mange adelshuse i Napoli. Da byen og egnen i 1764 blev ramt af en epidemi, måtte mange sælge deres samlinger. Her trådte den nyankomne engelske gesandt, Sir William Hamilton (1730-1803) ind på scenen. Han fik anskaffet sig en stor samling på kort tid og for relativt billige penge. Siden hen var priserne blevet meget høje og fortsatte mod skyerne. Beretningen har Münter fra William Hamilton selv, som fortalte vidt og bredt om sin samlerkarriere under en frokost den 14. marts 1786 (senest Fischer-Hansen 2009, 118, 126). Under frokosten advarede

Hamilton også om forfalskninger af antikke vaser, forårsaget af deres høje priser. Han mente dog, at disse var nemme at afsløre, da de påmalede oliefarver slet ikke lignede den ægte vare (Münter 1788, 93).

Hamiltons behagelige omgangstone, alsidige interesser – vulkanologi og vaser – og ikke mindst gæstfrihed havde gjort hans hjem til et centrum i Napolis kulturliv.⁹ Således havde bl.a. den svenske konge besøgt Hamilton i 1784 og havde, nok inspireret af denne, købt en vasesamling af abbé Saliani i Napoli.

Da Münter besøgte Napoli i årene 1785-1786, havde William Hamilton forlængst solgt sin første vasesamling, og der var udkommet et firebindsværk med prægtige kobberstik.¹⁰ Officielt udkom de fire bind i årene 1766 og 1767, men egentlig begyndte tavlerne først at udkomme i 1767, og resten trak ud, da udgiveren, Pierre-François Hugues d'Hancarville (1719-1805) forsvandt med de sidste tavler til Firenze, hvor det sidste bind endelig udkom i 1776. Betegnende for Hamiltons videnskabeligt lodige hensigter er, at det var meningen, at J.J. Winckelmann skulle skrive 'forklaringerne'. Men denne tøvede for længe, og bøgerne var allerede udkommet, da han blev myrdet i Trieste i 1768. Måske kunne Winckelmann her have udviklet sine synspunkter videre, da hans skrifter om vasemaleri ikke hører til det mest banebrydende. Hamiltons vaseværk har forevigt 'baron' d'Hancarvilles navn – egentlig hed han bare Hugues og viste sig at være en uforbederlig eventyrer og svindler, men man kan ikke nægte, at værket fik en stor indflydelse på samlerkulturen og kunstudviklingen mod nyklassicisme.¹¹ Til Münter fortalte Hamilton, at samarbejdet med d'Hancarville havde været problematisk og kostet ham 900 pund sterling (Münter 3, 1937, 104).

Hamilton fik dog sine udgifter nogenlunde dækket ved at sælge vaserne til British Museum i 1772, allerede før de sidste bind var udkommet (Griener 1992, 49; Gisler-Huwiler 2004). Under Münters Italiensrejse var den engelske ambassadør igen i fuld gang med at samle både vaser og alskens antikvite-

Fig. 2. Vasesamlere hos en antikvitetshandler i Napoli, bl.a. den engelske gesandt og storsamler William Hamilton som den tredje person fra højre, til venstre for ham Prins August, den senere hertug af Sussex, og siddende marineministeren i Napoli, John Acton. Maleren har signeret værket som »Ejeren af denne hat malede i Napoli 1798«. Gouache, privatsamling, Rom. (Efter Vases & Volcanoes 1996, 53).

Vase collectors in an antiquity dealer's shop at Naples, amongst others William Hamilton (the third person from the right), to the left of him Prince August, later Duke of Sussex, and the sitting man clad in white, is the marine minister at Naples, John Acton. The painter has signed the picture as: »The owner of this hat painted in Naples 1798«. Gouache, private collection, Rome. (After 'Vases & Volcanoes' 1996, 53).

ter. Forfatteren J.W. Goethe (1749-1832) fik adgang til Hamiltons 'varedepot' den 27. maj 1787 sammen med maleren Philipp Hackert (1737-1807) og skrev, at der herskede stor uorden. Der fandtes endog ting, hvis proveniens ikke tålte nærmere spørgsmål (Goethe 1990, 334 f.). Både Goethe og Hackert hørte til Münters romerske omgangskreds.¹²

Hvad vaser angik, var billedkunstens historie og de forbilledligt elegante former en vigtig faktor for William Hamilton og andre samlere, selv om det økonomiske ikke var at foragte. Billedmotiverne og stilen gav rigeligt stof til diskussioner blandt kendere. Fig. 2 viser netop sådan en forsamling af vasekendere i en antikvitetshandel i Napoli. Det er ikke hvem som helst, der er samlet i butikken, hvor der sælges både vaser og gouachemalerier, måske endda olie, hvis kvalitet prøves til højre på billedet.

Kunstneren har lagt megen vægt på menneskeskikkelsernes særpræg og mangfoldighed, hvoraf flere af personerne kan identificeres (se Pagano, i *Napoli* 2003, 95). Man kan genkende William Hamiltons magre skikkelse og noble profil i den tredje person fra højre. Til venstre for ham studerer Prins August noget småt og interessant, nok en udskåren sten eller en mønt. Han var George III's sjette barn og dermed dronning Caroline Mathildes nevø, og blev senere hertug af Sussex. Prinsen var gæst hos Hamilton i 1792 og udførte mange udgravninger i Italien i 1790'erne.¹³ Den hvidklædte, siddende mand midt i billedet er marineministeren i Napoli, John Acton, hvis bror var til stede, da Münter var til frokost hos Hamilton. Hvis nogen af brødrene Vivenzio er til stede, er det snarere som diskussionspartnere end som købere eller sælgere. Der pågår en diskussion om stil, hvilket antydes i teksten nederst th.: »Oftentimes er menneskeskikkelsen et klart tegn på, af hvem vi er blevet set«. Men maleren vil holde sig anonym, signaturen nederst tv. er formet som en gåde: »Ejeren af denne hat malede i Napoli 1798«. Måske er ophavsmanden den populære gouachemaler Saverio Della Gatta (1777-1827), hvis navn betyder 'Hunkattens'.¹⁴ Til højre i billedet ses en kat, som måske skal have den fisk, som forhandles gennem den åbne dør. Man fristes til at tage fisken som en hentydning til d'Hancarvilles flugt til Firenze medbringende Hamiltons trykplader. – Der lånte han penge for at organisere salg af frisk fisk, men spillede pengene bort og havnede i gældsfængsel.

Brødrene Vivenzio fra Nola

Blandt Hamiltons vasekyndige bekendte var brødrene Vivenzio, som selv foretog udgravninger – og ikke med videresalg for øje. Gennem vaserne mente de at kunne identificere forskellige stilarter, der svarede til forskellige tidshorisonter og etniske grupper. Derigennem ville man være i stand til at belyse Kampaniens historie.

Frederik Münter omtaler Giovanni, Nicola og Andrea Vivenzio. Giovanni (1737-1815) var læge og den ældste af brødrene, mens Nicola (1742-1816) var jurist. Der kendes ingen oplysninger om nogen Andrea Vivenzio, og Münter nævner til gengæld slet ikke den yngste broder, Pietro (1754-1835).

Münter traf næppe Giovanni personligt, men fortæller om ham i sin rejsedagbog den 21. marts 1786, da han efter Siciliensrejsen opholdt sig i Napoli for anden gang (Münter 3, 1937, 108).

Efter et ophold i Rom vendte Münter for tredje og sidste gang tilbage til Napoli i oktober 1786. Nu vovede han sågar at besøge Paestum, noget han tidligere havde betragtet som den sikre død. Under dette ophold i Napoli frekventerede Münter hertuginde San Clemente. Hos hende samledes en stor kreds af kulturpersonligheder i Castel Nuovo. Den 24. oktober mødte han dér »Don Andrea Vivenzio fra Nola«, en mand der havde ladet eftersøge grave og gjort store opdagelser, som han gerne ville vise ham, når han kom til Nola (Münter 3, 1937, 231). Som nævnt vides der dog intet om nogen 'Andrea' Vivenzio. Mit bud er derfor, at det drejer sig om Pietro Vivenzio, der udelukkende har skrevet om arkæologiske og antikvariske emner (1806; 1809a-b; [1816]). Han var utvivlsomt familiens mest betydende 'arkæolog', der havde udgravninger som hovedbeskæftigelse. Selv betegnede han sig som selvlerd: »... jeg fik min uddannelse i en provins i Napolis Kongerige, hvor mine vilde evner voksede uden tilknytning til nogen fast institution og fik frit tilløb for deres egen fornøjelses skyld.« (P. Vivenzio 1809a, 1). De to ældste brødre fik deres højere uddannelse i Napoli, men faderen Felice Vivenzios død betød, at der ikke var råd til sådanne studier for de yngre søskende. Som den næsttyngste i en søskendeflok på 11 måtte Pietro nøjes med hjemmestudier under sin farbror Michele i Nola.¹⁵ Denne frie uddannelse forhindrede dog ikke Pietro i at forsyne sine tekster med lange græske og latinske citater. Måske var den frie opdragelse netop forudsætningen for hans nyskabende evner.

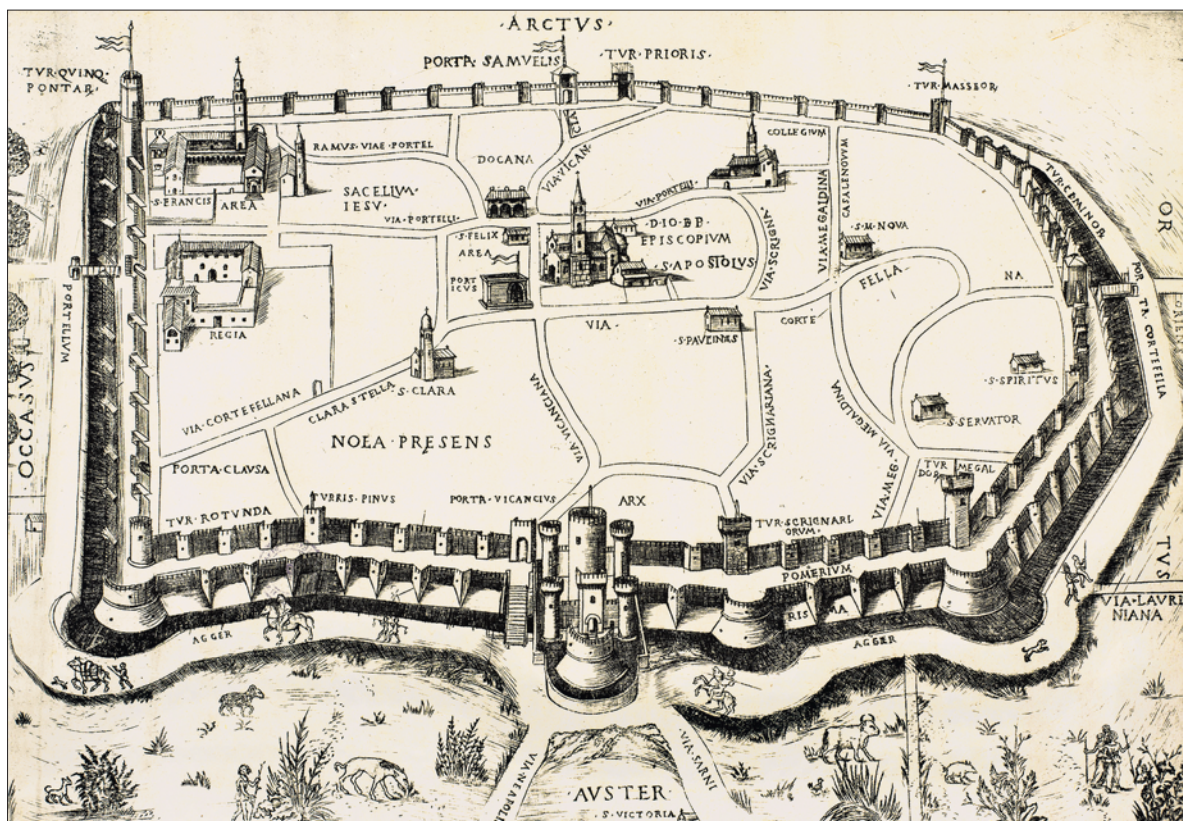

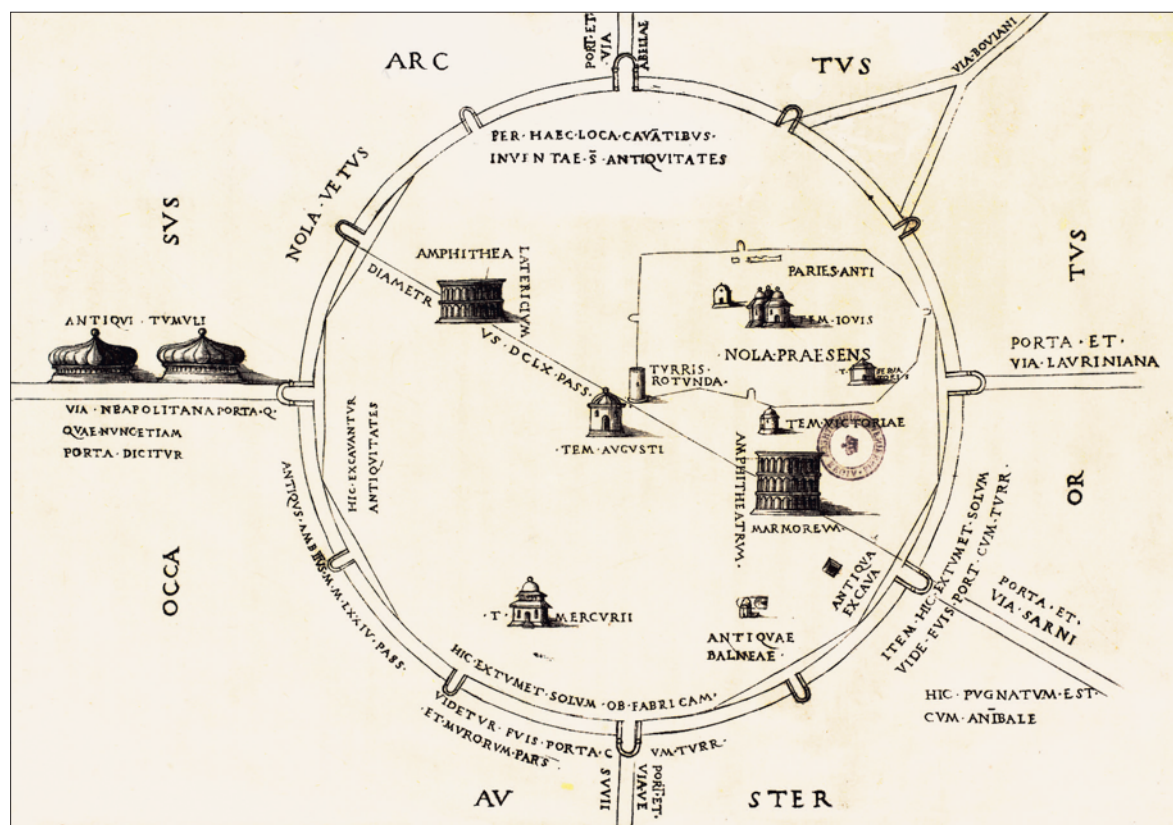
Fig. 3. 'Nutidens Nola' (*Nola presens*), som den så ud i renæssancetiden og stort set under Frederik Münters besøg i 1786. Byens tykke mure satte grænser for befolkningstilvæksten. Domkirken er centralt placeret. Den nye by var betydeligt mindre end den antikke. Kobberstik i Leone 1514, tav. mellem s. xxvii/xxviii (foto Det Kongelige Bibliotek).

'Present-day Nola' (*Nola presens*), as it appeared in the Renaissance, and by an large, at Friedrich Münter's visit in 1786. The thick city-walls set limits to the demographic growth. The Cathedral is centrally placed. The new town was considerably smaller than the ancient one. Copper in Leone 1514, pl. between pp. xxvii/xxviii (photo by The Royal Library).

Et par dage efter, den 28. oktober, tog Münter af sted til Nola. Byen forekom ham lille, ussel og overbefolket, med 10.000 sjæle (Münter 1788, 85-86) (fig. 3). Hans vært var markis Nicola Viven-

zio, der var advokat ved Kongerigets skattevæsen. Denne stilling bragte ham rundt på fastlandet hørende til kongeriget De begge Sicilier, hvilket også resulterede i anskaffelsen af flere bemalede vaser til familiemuseet i Nola, ikke kun fra Kampanien, men også fra Apulien, Basilicata og Lukanien (jf. P. Vivenzio [1816], hvor proveniensens er angivet for et stort antal vaser).

Nicola Vivenzio modtog Münter ved det store torv ved byporten og førte ham straks til udgravningen nord for byen. Derefter viste han sit familiemuseum frem, og besøget afsluttedes igen på udgravningen. Derimod var der ikke tid til at besøge præsteseminiariets museum, der ellers var kendt viden om. Her havde det sikkert interesseret ham at se f.eks. den (stadigt) vigtigste oskiske indskrift på en grænsesten, den såkaldte *cippus Abellanus* fra omkring 150-140 f.Kr.

Nolas oprindelse og historie

Traditionen tro nævner Münter de antikke forfatteres modstridende meninger om, hvem der havde grundlagt Nola: Livius mente, byen var grundlagt af samnitere, mens Silius Italicus og Justinus holdt på græske kolonister fra Khalkhis i Euboea (jf. Leone 1514, ix). »Måske have begge ret: at Nola nemlig først blev anlagt af Samniter eller Ausonier, og siden indtaget af Grækerne, som uddrev Landets gamle Indbyggere fra denne Stad som fra saa mange andre. Unægteligt er, at den er ældgammel.« (Münter 1788, 85).¹⁶ Münter nævner ikke etruskerne, der også optræder i kilderne som Nolas grundlæggere, og som også har efterladt rigelige spor i det arkæologiske materiale. Måske mente han, at det var for langt ude, eller deres tilstedeværelse var underforstået.¹⁷

Hannibal tabte sit første slag ved Nolas mure 213 f.Kr. (fig. 4): »Man finder endnu i Egnen omkring Nola Sølv og Metalringe og Blyeklumper, som ventelig blev brugte i dette Slag af Hannibals baleariske Tropper, hvis Hovedvaaben vare Slynger. I Nola døde også Augustus, og her tog Tiberius Regeringen i Besiddelse.« (Münter 1788, 84-85). Man fornemmer historiens vingesus, selv om de synlige antikke levn i byen var beskedne:

I den [Nola] selv er ingen Rest af Alderdommen, uden nogle i Husenes Vægge indmuurede doriske Architecturstykker, saasom Gesimser med Triglypher. Soldaternes Quarteer [Caserma Principe Amedeo] er bygget af store Quadersteen, af hvilke fordum Theatret var opført; og naar man graver i Jorden, finder man stedse gammelt Muurværk. Tæt uden for Stadens Muure sees nogle Muure og et Par vomitoria [Udgange] af dens Amphitheater; men det er ikkuns

Fig. 4. Det antikke Nola, *Nola vetus*, og dets omgivelser ifølge Ambrogio Leone, som her opsummerer byens historie. I senantikken blev byen forsynet med en 5 km lang ringmur med tolv porte. Teksten oplyser, at muren var 2074 skridt lang og 660 skridt i diameter. I byens centrum ses »Augustus' tempel«, hans forfædres hus, hvori kejseren døde, og som senere blev omdannet til et tempel til hans ære. Amfiteatret mod NV er bygget af tegl, det til SØ af marmor. Mod nord står der: »i udgravninger heromkring har man fundet antikviteter«. Mod SØ uden for bymuren står der »Her har man sloges med Hannibal«. Vest for byen langs vejen til Napoli ses toppene af to romerske mausolæer. Kobberstik i Leone 1514, tav. mellem s. xi/xii (foto Det Kongelige Bibliotek).

Ancient Nola, 'Nola vetus', and her neighbourhoods according to Ambrogio Leone, who sums up his knowledge of the ancient town. In Late Antiquity the town was surrounded by a 5 km long ring-wall, furnished with twelve gates. The wall was 2074 steps long and 660 steps in diameter. At the centre is seen 'Templum Augusti', the house of Augustus' ancestors, where the emperor died. It was subsequently transformed into a temple for his cult. The amphitheatre to NW is built of brick, the one to SE of marble. The text to the north informs that "in digs about here have been found antiquities". Outside the city-wall towards SE is written: "Here have been fought against Hannibal". Along the road to Naples to the west are seen the tops of two Roman mausoleums. Engraving in Leone 1514, pl. between the pages xi/xii (photo by The Royal Library).

af den udvortes Muur, thi inden i er blot en liden Fordybning, som nu er en Hauge. (Münter 1788, 86).

Disse sørgelige rester af »Alderdommen« (som stadig ses hist og her) skyldes vandalernes hærgen i 455 e.Kr., godt hjulpet af naturkræfterne: Omkring 500 e.Kr. kom der først et kraftigt vulkanudbrud og siden en enorm oversvømmelse, som kunne ses i nylige udgravninger af det nordvestlige amfiteater. Byens beliggenhed ved en vigtig korsvej har da også sørget for adskillige, senere ødelæggelser, sidst under anden verdenskrig. Münter nævner, at byens skytshelgen, San Paolino (også offer for maurers og vandalers bortførelse), mentes at have opfundet kirkeklokkerne, men han korrigerer, at han kun havde indført dem til kirkeligt brug (Münter 1788, 85; om San Paolino, se allerede Leone 1514, x).

Øjenvidnesskildring fra udgravningen

I *Efterretninger om Begge Sicilierne* fra 1788 findes et ti sider langt afsnit om besøget i Nola, og hvilke tanker det har givet anledning til.¹⁸ Her fortæller Münter om nekropolerne: »Hist og her findes og nogle gamle Begravelses Monumenter, som allerede i det 16. Aarhundrede nøie ere igiennemsøgte.« (Münter 1788, 86). Det drejer sig om romerske mausoleer, hvis toppe stikker op fra jorden, og som ses på Ambrogio Leones kobberstik fra 1514 (fig. 4).

Markis Vivenzio hævdede, at »de Gamle« altid begravede de døde nord for byen. Dette fremgår også af Pietro Vivenzios senere manuskript (1806), hvori det præciseres, at det drejer sig om området mellem Quartiere Nuovo og Porta Abellana, der svarer til området mellem Le Torricelle og Principe Amedeo kasernen.¹⁹ Området har også senere givet mange gravfund.²⁰ De Jorio (1824) bekræfter, at begravelserne ligger nord for byen Nola, og han giver forklaringen: Disse områder var i mindre grad ødelagt af landbrug (citeret af La Rocca 1971, 16). Dette skyldes, at terrænet her er mere kuperet end på sletten syd for byen.

På udgravningen så Münter, hvordan arbejdsmændene gravede sig ned »på lykke og fromme« indtil de kom ned til de gamle lag – dette er det nærmeste, Münter kommer på surveymetoder og stratigrafi. Der var to forskellige gravskikke: Den græske, hvor de bedste kar stod ved den dødes hoved, og den 'egyptiske', som Vivenzio kaldte den, hvor de bedste kar lå i fodenden (jf. fig. 10, de nederste lag). Nicola Vivenzio prøvede således at skelne mellem gravskik hos de forskellige oldtidsfolk, der havde boet i området før den romerske tid. Münter fortsætter med at fortælle om nekropolerne:

Dog findes der idelig endnu gamle Grave under Jorden, især Norden for Staden. Naar man graver efter dem, mærker man snart om man kan vente at finde noget, eller ikke; thi Jorden, som engang er gravet om, får aldrig meere den Consistens, den havde i sit naturlige Sammenhæng, inden den blev rørt.

Man finder da Beenraderne enten ganske løse, eller imellem fire Steen, og bedækkede med en Plade. Sædvanligen staae ved deres Hoved og Fødder, stundom ogsaa ved Siden af Hænderne, større og mindre Vaser [jf. fig. 9-10]. Nogle Gange har man fundet Jorden omkring Legemet gandske rød; hvilket man har søgt at forklare med, at Legemerne have været svøbte i Purpur Klæder, hvoraf Farven, efter at Klædet var raadnet, er trængt ind i Jorden. [Om fænomenet, som skyldes rød okker, jf. Duhn 1906]. I andre Begravelser laae Liiget paa brækkede Stykker af Vaser med de skønneste Tegninger. Jeg var saa hældig just at være tilstæde, da man aabnede en Begravelse, hvori man fandt endeel raadnede Been med to smaae Vaser (Münter 1788, 86 f.).

Museo Vivenzio

Derpå fortæller Münter (1788, 87) om rejsens egentlige mål, »en Samling af Campanske Vaser, som Nicola Vivenzio havde forskaffet sig ved at lade grave omkring i heele Egnen: og jeg fandt virkeligen langt mere, end jeg havde ventet; thi blant 200 Stykker vare der vidst tyve af en overmaade stor Skønhed«.

Herefter fortæller Münter sig i beskrivelsen af to store vaser med afbildninger af genkendelige, græske »Fabler«. På den ene så man Apollo siddende på en klippe med sin lyre, foran ham Cassandra og bag hende Merkur med en meget alvorlig mine. »Baade Tegning og Composition er beundringsværdigen skøn, og Rafael skulde vist ikke have skammet sig ved den«. Han kunne se, at tegneren har rettet konturerne med stor »Flid«. ²¹ På den anden vase så han Apollo med frygisk hue, med to muser og en mand. ²² Nogle vaser havde bogstaver og indskrifter, men disse var skrevet så fint og småt, at han ikke kunne være sikker på sproget. Han havde ret i, at det sandsynligvis var græsk, emnevalget taget i betragtning (ibid., 89).

Vaserne fra Nola var de fineste, som verden kunne fremvise: ²³ De måtte være sjældne også i

deres egen tid, og allerede romerne satte stor pris på dem (ibid., 90 f.). Det nærede ideen om, at vasmalerierne gav et fingerpeg om berømte kunstværker i den 'store kunst', både malerier og billedhugerværker. Man burde gå videre med prof. Hwiids [Andreas Christian Hviid (1749-1788)] idé om at gennemgå kilderne til antikkens kunst og sammenligne disse oplysninger med vasemotiverne – ligesom Rafaels og Giulio Romanos motiver, som blev imiteret på fajancer (ibid., 91 f.). Bemærkningen om Rafael og hans afsmitning på Renæssancens majolica stammer egentlig fra frokosten hos William Hamilton den 14. marts 1786. ²⁴

Sammenfattende siger Münter mod slutningen af sin tid i Napoli, at overleveringerne af den antikke kunst – på vaser såvel som på husgeråd i museet i Portici – viser, hvor meget 'de gamle' forstod at raffinere bekvemmelighederne for at nyde livet. Måske med undtagelse af »den aeronautiske Maschine« (varmluftsballonen) havde de opfundet alt. Her i menneskehedens barndom besad deres kroppe desuden en urkraft, der sidenhen var gået tabt (Münter 3 1937, 238 f.).

Münters kendskab til antikkens kunst og mytologi og udgivelsen af rejseberetningen medførte, at han blev valgt til æresmedlem af Kunstakademiet i København den 22. februar 1790, »efter arveprinsens ønske«. Samme ære blev tildelt Georg Zoëga og F.W.B. v. Ramdohr. ²⁵ Münter kvitterede ved at holde forelæsninger om mytologi og »den gamle Kunsts Historie« på Akademiet, mens Zoëga sendte rapporter om kunst- og antikvitetsnyheder fra Rom. ²⁶

Sent i sit liv vendte Münter tilbage til en flig af problematikken vedrørende sammenhængen mellem vasmalerierne, 'den store kunst' og antikkens litteratur. Den 8. maj 1829 holdt han i Videnskabsbernes Selskab et foredrag *Om Malerier paa Vaser, og om andre Konstværker, som forestille Memnons Historie*, hvor han henviste til antikke beskrivelser af berømte malerier og relieffer, som må have haft en afsmitning på vasemaleriet (Münter 1830, 7 f.). Skriftet herom udkom posthumt. ²⁷

På sporet af den orientaliserende stil

Om besøget på Museo Vivenzio fortsætter Münter: »I denne udvalgte Samling findes ogsaa andre Vaser, hvis Materie og Tegning er ganske anderledes. Tegningen især er raae, giort af Begyndere, og forestiller ofte fremmede Dyr, blandt andre *Rhinoceros*. D. Nicola Vivenzio formodede om dem, at de vare egyptiske og at de ældste italienske Folk have drevet Handel til Asien og Egypten, hvorved de have bragt disse til Italien.« (Münter 1788, 89-90).

Münter var ikke enig i det egyptiske – der var f.eks. ingen hieroglyffer. I dette emne var Münter velorienteret fra samtaler med Georg Zoëga i Rom, og han var også blevet klar over, at hieroglyferne ikke var hemmelige tegn, men en egentlig skrift. På de 'egyptiske' vaser i museet var tegningen »ægte grædsk, saa den maa være af en Tid, hvor allerede egyptiske Ideer vare i Cirkulation blant de andre Nationer.« (Münter 1788, 90).

Münter havde ret i, at de egyptiske træk næppe skyldtes egypterne selv, men den i dag så selvfølgelig betegnelse 'orientaliserende stil' kom først til senere. Selve autoriteten i den antikke kunsthistorie, J.J. Winckelmann (1717-1768), havde kun udskilt egyptisk, etruskisk, græsk og romersk kunst, i den nævnte rækkefølge.²⁸ Denne inddeling var alment accepteret viden om. Winckelmanns tro væbner i Danmark, hans logikammerat i Rom, Johannes Wiedewelt (1731-1802) gentog inddelingen i sin bog, *Tanker om Smagen* (Wiedewelt 1762a), og udmynstede den i praksis i sine »Fiire vaser som viise Forandringen udi Smagen fra Ægypterne til Romerne« i menagerihaven i Fredensborg (Wiedewelt 1762b, 24-25, tav. 23).²⁹

'Egyptisk' var således et stilbegreb, som ikke skulle tages for bogstaveligt. Da den engelske maler, James Byres, foretog en rejse fra Rom til Syd-Italien og Sicilien i 1766, udtalte han om Prins Biscaris museum i Catania (jf. Fischer-Hansen i dette bind): »han har en fremragende samling af etruskiske vaser – nogle meget gamle – fundet i Camarina, nogle

med egyptiske og andre med græske figurer på, og med græske og etruskiske indskrifter, hvilket viser, at disse folk havde mange forbindelser med hinanden og lånte fra hinanden i deres kunst.« (Ridgway 1989, 223). På denne rejse havde Byres også mødt William Hamilton og set hans første vasesamling i Napoli (ibid. 222).

Det fremgår af Pietro Vivenzios beskrivelser, at han med det 'egyptiske' mente korintisk og etrusko-korintisk keramik med eksotiske dyr og monstre. Ellers har man også i Nola fundet eksotiske – mere eller mindre egyptiserende – genstande fra den orientaliserende tid, der skyldes handelen med fønikerne (Cesarano 2004, 37; De Salvia 2006).

Både Nicola og Pietro Vivenzio brugte ofte netop betegnelsen 'egyptiske vaser',³⁰ og de inddrog fønikerne og de tidligste græske kolonister i billedet. Pietro Vivenzio skrev i fortalen til sin bog *Gemme antiche*: »Når man har publiceret andre ting, vil den tid måske komme, at man kan bedømme, om det er på godt eller på ondt, at jeg i mange år har bragt mange bemalede vaser, fra lerhåndværkets barn-dom til dets forfald, i Kampanien og Magna Graecia frem i lyset: ud over de mest sjældne, egyptiske, bragt hertil af fønikere og af de første græske kolonister, der slog sig ned her; alle de højst værdifulde monumenter, der lå begravede i jordens indre.« (P. Vivenzio 1809a, 1, cit. i Raiola 1910, 27).

Nicola Vivenzios *Videnskabelige breve*, især om litterære og historiske emner, udkom i 1809. I disse breve, der fortrinsvis var stilet til 'lærde og yderst respektable damer',³¹ kom han med betragtninger over kronologien i den antikke verden, med Bibelen og antikke forfattere som kilder. Han skrev om de søfarende fønikere, der med deres handelsforbindelser og kolonier spredte østlige træk (ikke mindst alfabetet) til vesten, hvor disse blev efterlignet (N. Vivenzio 1809, 53). Senere forskning – med markante danske bidrag – har bragt megen substans til fænomenet 'den orientaliserende revolution' i det østlige og vestlige middelhavsområde, og dette gjaldt ikke kun den materielle kultur.³² Især tegner

fundene fra Pithekoussai/Ischia i Napolibugten øen som en smeltedigel for 'internationale' kontakter, hvor eubæere, fönikere, etruskere, og fastlandets lokale folk mødtes, før kolonisering fik egentligt fodfæste på fastlandet.³³

Andre besøgende og idéspredere i Nola

Münter var ikke den eneste person, der fik farten af en tidlig, 'egyptiserende' fase i malerkunstens historie via en rundvisning i *Museo Vivenzio*. Nicola (og sikkert også Pietro) viste gerne både deres udgravninger og museum til besøgende og fortalte om fundene, og de kunne føje afgørende nyt til J.J. Winckelmanns toneangivende værker om antikkens kunsthistorie og til publikationen af Sir William Hamiltons første vasesamling (d'Hancarville 1766-1767). Før Münter havde museet haft besøg af den ivrige samler, prins Stanisław Poniatowski (1754-1833), den sidste polske konges nevø, i november 1785 for første – men ikke sidste – gang.³⁴

Få uger senere, den 12. december 1785, kom en anden polsk notabilitet til Nola, Poniatowskis fætter, grev Stanisław Kostka Potocki (1752-1821). Han foretog sågar egne udgravninger og skrev herom i breve til sin kone, der var ved at indrette deres slot Wilanów: I biblioteket skulle indrettes »et etruskisk kabinet«, hvor man kunne studere ikke kun vase-malerier, men pottemageriets historie i antikken.³⁵ Allerede i disse breve fra 1785/1786 kommer Potockis bemærkninger om vaserne i Nola meget tæt på det, som Münter skulle skrive det følgende år: Der fandtes nogle tidlige vaser med grove tegninger, af en type som Winckelmann ikke kendte, og som hans værter mente var egyptiske. Som Witold Dobrowolski har sandsynliggjort, har de begge deres oplysninger fra Nicola (eller Pietro) Vivenzio (Dobrowolski 1971, 177; 2007, 66). De to mænd har næppe drøftet emnet med hinanden – Münter nævner ikke denne grev Potocki. Münters rejsebeskrivelse blev publiceret (på tysk) først i 1790, mens Potocki gentager

sine formuleringer fra brevene i sin 'Polske Winckelmann', som udkom i 1815.³⁶ Derimod havde Münter hos sin mentor, Stefano Borgia, mødt Jean Potocki (1761-1815), som havde besøgt Egypten og Tyrkiet.³⁷

Efter Münters besøg fortsatte de besøgende hos brødrene med at diskutere – også på skrift, hvem der egentlig var ophavsmænd til de antikke vaser – etruskerne, grækerne eller de lokale folk? Der var mange meninger i omløb. Man havde vænnet sig til at kalde bemalede vaser etruskiske over én kam (pga. gamle fund fra Etrurien), mens Winckelmann mente, at vaserne var græske. William Hamilton holdt længe fast ved, at det drejede sig om *vasa he-trusca*. Blandt dem, der forstod, at der var mange ophavsmænd, det ene udelukkede ikke det andet, var brødrene Vivenzio autoriteter: I 1792 slog endnu en polsk besøgende, Franciszek Biliński (1740-1809) fast, at »ingen taler om vasemaleriets historie og vasernes forskellighed klarere end Don Pietro Vivenzio.«³⁸ Denne diskussion fik ny aktualitet, da Napoleons lillebror, Lucien Bonaparte begyndte at grave i Vulci i Etrurien i 1820'erne, og det myldrede frem med – især græske – vaser; derfor blev han en af de mest hårdnakkede tilhængere af den etruskiske teori.³⁹

Kopier af antikke vaser

I forbindelse med afsnittet om Nola og antikke vaser i rejsedagbogen, omtaler Münter også den kongelige porcelænsfabrik på Capodimonte og dennes produktion af kopier af antikke vaser, der oplevede et 'etruskisk' højdepunkt i 1780'erne. Af dagbogen fremgår det, at han besøgte fabrikken på Capodimonte den 6. november 1786, ledsaget af direktøren selv, Domenico Venuti. Der var her en nøje forbindelse mellem arkæologi og vasekopiering: Han var den forhenværende generalinspektør af kongerigets udgravninger.⁴⁰ Münter fortæller:

Kongen af Neapel har nyeligen [1771] ladet anlægge i Neapel en Porcellainsfabrik, hvori man baade

søger at efterligne de gamle Vasers udvortes Form i Porcellainet, som og aldeles copierer Tegningerne, der findes paa dem. Hidtil er Fabriken for nye til at være meget bekiendt, og den arbejder meest for Kongen, som forærer hele Servicer af dette Arbeide til fremmede Fyrster. Oplaget, som denne Fabrik har giort, saavel af Vaser, som af smaae efter Antiker copierede Byster, er meget smukt, og dets Direktør, en toscansk Adelsmand, er en Mand af meget fin og veldannet Smag, som vist gjør sit til, at Arbeidet og Tegningerne blive fuldkomne. (Münter 1788, 94).

I rejsedagbogen fortælles også, at vaserne var så kostbare, at private umuligt kunne købe dem, og at man nu var i gang med et dessertservice til den engelske konge, med 'hetruriske' kampe til fods, til vogns og til hest (Münter 3, 1937, 241-242). Det må dreje sig om en del af det komplette 'etruskiske' service, som Ferdinand IV i 1787 sendte til George III. Den kongelige gave netop til England var en markering af, at også disse vasers oprindelsesland formåede at fremstille sådanne kostbarheder. I England tjente jo William Hamiltons vaseplancher som forlæg til Wedgwoods 'etruskiske' vaser. Ja, selve fabrikken hedder Etruria, hvilket har fået betegnelsen 'etruskisk' til at klæbe særlig fast ved bemalede vaser af høj kvalitet. Hamilton opfordrede Wedgwood til at efterligne også deres ædle, enkle former.⁴¹

For at sikre kvaliteten af vaseproduktionen blev tegneundervisningen styrket på kunstakademiet. Selve fabrikken på Capodimonte havde en samling antikke vaser som modeller for produktionen og var altid villig til at skaffe flere (De Caro 1996, 30). Fabrikken fungerede indtil 1805 og blev genoplivet efter kongefamiliens tilbagekomst i 1815 (se senere), hvor også nogle Vivenzio-vaser skulle tjene som forlæg for kopier, jf. fig. 6 (Napoli 2003, 105). De antikke vaser satte standarden for kvalitet og smag i kunsthåndværk for en lang tid.

Så mange spor som Münters Italiensrejse og kendskab til vaser end har efterladt i hans senere virke i Danmark, kan vi næppe tilskrive ham idéen om herhjemme at kopiere antikke vaser. Men frøet

til vasesamlingers nødvendighed i Danmark var sået, og sådanne 'antikke' vaser skulle blive folkeeje også i Danmark takket være dansk kopiproduktion senere i 1800-tallet hos bl.a. L. Hjorths Fabrik og P. Ipsens Enke (Christiansen 2000, 111-119).

Publikationsplaner og et konkurrerende projekt

– Hamiltons anden vasepublikation

Foreløbigt blev brødrene Vivenzios ideer kun udbredt mundtligt, men allerede Münter nævner, at »Nicola Vivenzio har i Sinde at lade eftergrave endnu i nogle Aar, og da at udgive en Beskrivelse over sin hele Samling, som vist vil være et af de vigtigste Bidrag til den gamle Kunsthistorie.« (Münter 1788, 91). At publicere fundene var egentlig en forudsætning for at få en gravetilladelse i Kongeriget (D'Alconzo 1999, 67-72).

Et konkurrerende publikationsprojekt omfattende William Hamiltons anden vasesamling kom dog til at overhale brødrenes planer. I 1789 fik Hamilton – mod betaling – tilladelse til at foretage udgravninger i Nola (Napolitano 2009). Derfor besøgte han og hustruen Emma byen og Vivenziomuseet oftere end før. Den svenske gesandt (men *de facto* flygtning) i Napoli, Gustaf Mauritz Armfelt (1757-1814), giver en rammende karakteristik af parret i begyndelsen af 1790'erne:

Den engelske minister Sir William Hamilton var den ældste i corps diplomatique under mit ophold i Napoli [1792-93]. Han var en hæderlig mand med en behagelig væremåde. Hans kundskaber i mere end én retning, hans interesse for forskellige forskningsgrene og især for de felter, som Neapel og Sicilien har at byde på, medfører, at man gerne søger hans selskab. Hans hustru, som forener den antikke skønheds klassiske fuldkommenhed med alt det bedårende fra alle århundreder, har talenter, der er desto mere forbavsende, da naturen alene har lært hende dem. Hendes mand elsker hende lidenskabeligt. Man kan

dog sige, at hvis der fandtes noget, som optager en ligeså stor plads i hans hjerte som kærligheden til hende, så skulle det være etruskiske vaser, af hvilke han ejer en pragtfuld samling. (Tegnér 1884, 164)

Den anden Lady Hamilton (den første havde været pianist), Emma Hart, var den beundrede, klassiske skønhed i Napoli, berømt for sin optræden med 'Attitudes': I yndefulde stillinger efterlignede hun kvindefigurerne på antikke vaser.⁴² Hun har også givet anledning til flere biografier og romancer. – Også Friederike Bruns datter Ida (1792-1857) optrådte allerede som barn med lignende *tableaux vivants*, og nogle af disse blev forevigt i tegninger af kunstneren Christoph Heinrich Kniep (1755-1825),⁴³ der længe forinden hørte til Münters bekendte både i Rom og Napoli og havde udført flere tegninger for denne. Kniep var desuden Goethes rejsedelesager på Sicilien og for at vende tilbage til William Hamiltons udgravning i Nola var det også Kniep, der portrætterede ham og Emma dér (fig. 9).

Igen skulle der laves et pragtværk om Hamiltons vasesamling, men nu i billigere udgave, kun med strengtegninger uden farvelægning. Denne gang allierede han sig med en mere pålidelig person end d'Hancarville, nemlig med den russiske gesandt Andrei Jakolevic Italinski (1743-1827), som nærmest anonymt stod for teksten, sammen med Hamilton selv. I 1786, hvor Italinski endnu var ambassadesekretær, traf Münter ham ofte. Han fortæller, at Italinski var en fornuftig mand, som havde videnskabelige interesser, især inden for matematik. Italinski hørte også til Vivenzio brødrenes kreds af besøgende og diskussionspartnere, hvad antikke vasemaleriers motiver angik.⁴⁴ Ligeså hørte tegneren til Hamiltons værk, den tyske kunstmaler J.H.W. Tischbein (1751-1829), til både Münters og Vivenzio brødrenes bekendtskabskreds. Tischbein – måske mest berømt for sit portræt af Goethe – var blevet direktør for Kunstakademiet i Napoli i 1789.⁴⁵ Tischbein og hans dygtigste elever fra kunstakademiet (især A. Clener) kopierede vasernes tegninger direkte fra vasernes overflader på gennemsigtigt papir, og kobberstikkeren 'stak dem i

kobber' straks, foran selve vasen (Tischbein 2, 1861, 175-177; *Vases & Volcanoes* 1996, 55).

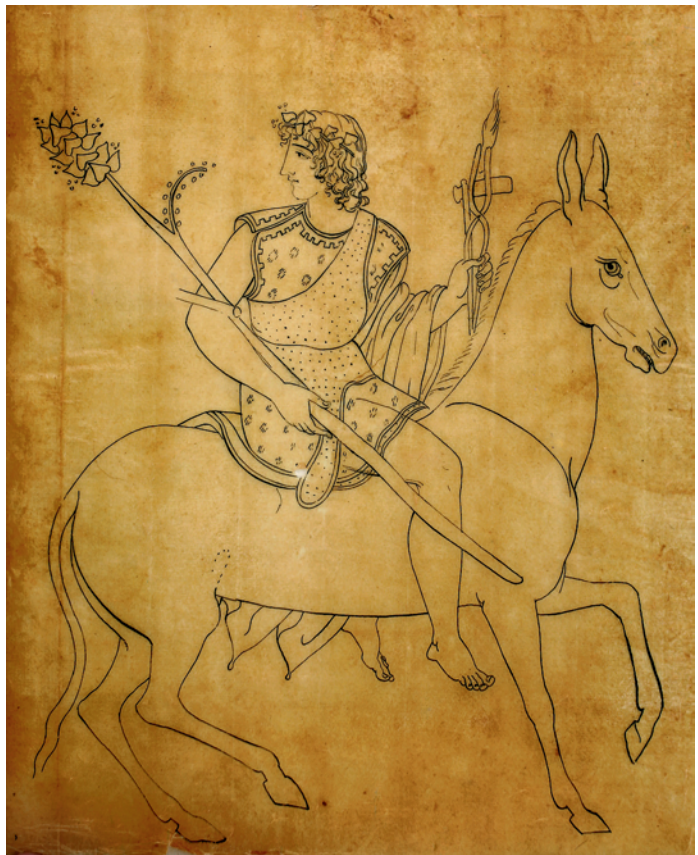
Da Hamiltons og Tischbeins vaseværk udkom i 1790'erne, fik det en stor indflydelse på nyklassicismens kunstnere. Ifølge Tischbein ønskede han og Hamilton at formidle Homer til sam- og fremtiden, og »genoplive den ædle, græske enkelthed i fremstillingen«. I arbejdets løb forstod han, hvor stor en gevinst værket ville blive for kunst og videnskab (Tischbein 2, 1861, 176, 179-180; jf. Griener 1992, 100). Kunstnerne studerede ivrigt både de mytologiske kompositioner og enkeltfigurer og de antikvariske detaljer for selv at kunne bruge dem i deres værker.

Værket blev et forbillede for elever også på Kunstakademiet i København – om dette havde noget med Münters forelæsninger dér at gøre eller ej, er dog uvist. På Kunstakademiet opbevares f.eks. to album (C36a-b), hvori er klæbet nogle hundrede tegninger på gennemsigtigt oliepapir, hvoraf de fleste er kalkeret efter Hamiltons trebinds vaseværk (fig. 5). Disse album hører til en testamentarisk donation fra malermester og legatstifter Jens Neuhausen (1774-1816). Donationen består ellers af tegninger, som Neuhausen havde købt på billedhuggeren Johannes Wiedewelts dødsboauktion i 1803. Man har formodet, at også de to album skyldtes Wiedewelt, men da enkelte tegninger deri stammer fra bøger udkommet efter hans død, er det mere sandsynligt at tegningerne skyldes Jens Neuhausen selv: han var en dygtig elev på akademiet i 1790'erne og vandt sågar priser i begyndelsen af 1800-tallet.

Herhjemme havde Johannes Wiedewelt planlagt at publicere Ove Høegh-Guldbergs antiksamling, heriblandt samlingens 'græske' vaser (de fleste egentlig etruskiske, sortglaserede kar). Arbejdet med vaseværket var imidlertid ikke engang påbegyndt, da Høegh-Guldberg blev fjernet fra magten i 1784 og tog sin samling med sig til Århus.⁴⁶ Forinden havde Wiedewelt dog nået at registrere og illustrere samlingens ægyptiske og romerske genstande, som han publicerede mens Münter var i Italien (Wie-

Fig. 5. Hephaistos ridende på et muldyr, med smedetangen i hånden. Detalje af en scene med den halte guds tilbagevenden til Olympen, i selskab med Dionysos og satyrer. Scenen er afbildet på et attisk klokkekrater af 'Peleus-maleren', o. 450 f.Kr., nu på British Museum (nederst tv. efter Knight 2003, 193). En tegning af hele scenen blev publiceret i Hamilton & Tischbein 3, 1795, pl. 9 (nederst th. efter Knight 2003, 193). Her til højre. kopieret på olieret papir af en anonym dansk kunstner, måske malermester Jens Neuhausen. Tegning på Danmarks Kunstmuseums Samlingen af Arkitekturtegninger, C36a:81 (foto Jan Holme Andersen). 1:2.

Hephaistos riding on a mule, with the smith's tongue in his hand. Detail of a scene on a red-figure bell krater by the 'Peleus Painter', ca. 450 B.C., now at the British Museum (below left, after Knight 2003, 193). A drawing of the scene, including Dionysos and satyres, was published by Hamilton & Tischbein 3, 1795, pl. 9 (below right, after Knight 2003, 193). Here at the right copied on oiled paper by an anonymous Danish artist, perhaps ornament painter Jens Neuhausen. The drawing at the Danish Art Library, Collection of Architectural Drawings, C36a:81 (photo by Jan Holme Andersen). 1:2.

dewelt 1786).⁴⁷ Om værkets overordnede formål skriver Wiedewelt:

»Alderdommens Levninger er en vigtig Kilde for den lærde Verden, og Tidens ældste Konstverker sikre Vidner om Menneskenes Opfindelser og Handlinger. Alle polerede Nationer samlede saadanne Minder, og kappedes om at gjøre dem Verden bekendte.« (Wiedewelt 1786, 1).

Det var ellers Wiedewelts plan at skrive og tegne en serie om alle danske antiksamlinger. Efter sin hjemkomst fik Münter eksakt den samme idé, som han lufter i et brev fra 1. marts 1791 (Fischer-Hansen 2009, 124). Det er muligt, at de to har drøftet sagen – de var logebrødre – og Wiedewelt havde måske indset, at hans tegninger var bedre end teksten. Begges projekter faldt dog til jorden, nok i mangel af tid og penge.⁴⁸

For at afrunde beretningen om Hamiltons anden vasesamling, så solgte Hamilton i 1798 også dén til British Museum. Men skibet, som fragtede vaserne til England, H.M.S. Colossus, forliste, og selv om nogle kasser blev reddet, endte meget på havets bund. Først i 1970'erne blev vraget fundet i hollandsk farvand og en del vasefragmenter bjerget og sat sammen på British Museum ved hjælp af Tischbeins tegninger.⁴⁹ Blandt disse var et klokkekrater af 'Peleus-maleren', o. 450 f.Kr. med Hephaistos' tilbagevenden til Olympos, ridende på et muldyr (fig. 5 n.tv.). Denne detalje er blevet kopieret i Kunstakademiets album med vasekopier (C36a, s. 81) (fig. 5 ø. th.), mens forlægget hos Hamilton & Tischbein (vol. 3, 1795, pl. 9) viser hele scenen med det omtågede selskab med Dionysos og satyrer (fig. 5 n.th.).

Costanzo Angelinis tegninger til Vivenzios vaseværk

Samtidig med Hamilton var brødrene Vivenzio i gang med deres store vaseværk og fik engageret en dygtig tegner, Costanzo Angelini (1760-1853) (Pepe 1961; Napolitano 2009), som i 1790 var kommet til

Napoli for at illustrere Hamiltons vasepublikation, men – som det er fremgået – Tischbein løb med opgaven. I løbet af 1790'erne udfærdigede Angelini en serie fremragende tegninger og kobberstiktavler af vaserne i Museo Vivenzio (fig. 8).⁵⁰

Det havde længe været et problem med publiceringen af antikke kunstværker og især malerier, at tegningerne var upålidelige, mere præget af tidens smag end af kunstværket selv. Enten skyldtes det ringe evner eller manglende stilistisk sensibilitet hos kunstneren (den 'objektive' streg gav ingen idé om forlæggets kvaliteter), eller, at man bevidst korrigerede træk, der stred mod den akademiske tegnetradition. Selv i det officielle værk *Antichità d'Ercolano* havde man 'forbedret' gengivelserne af de antikke vægmalerier. Ellers mente man ikke, at de kunne tjene som forbilleder til kunstnere. Münter bemærkede, at det mest grelle tilfælde var vægmaleriet i Herculaneum, kaldet 'Marchand d'Amour'.⁵¹

I Danmark gjorde Johannes Wiedewelt opmærksom på sine hensigter med at være tro mod originalerne i forordet til sit ovennævnte værk om Ove Høegh-Guldbergs antiksamling: Kobberstikkens størrelse svarede til selve genstandene, og »Intet er tilsat eller forbedret, og Originalernes Fejl er beholdte i Tegningerne«, mens de hos mange andre er »jammerligen mishandlede« (Wiedewelt 1786, 1-2).

Efter Vivenzio brødrenes udtrykkelige ønske bestræbte Angelini sig på nøje at gengive de enkelte vasemaleres karakteristiske streg. Pietro Vivenzio (1806, 10) vovede sågar at kritisere Tischbeins 'mønstergyldige' tegninger af Hamiltonvaserne: Hans streg var alt for ensartet og derfor upålidelig.

Det blev dog alligevel den helt sterile, ensartede streg, opfattet som 'græsk', der vandt smagskonkurrencen og blev den toneangivende i en lang periode fremad, fra omkring 1790 til 1830. Hos Kniep og Tischbein skete overgangen gradvis fra en formgivende og levende til en ensartet streg (Striehl 1998, 21-22, 38, 191-201; jf. Tischbein & Heyne 1801), mens den lineare stil kom til fuld udfoldelse hos Homerillustratoren John Flaxman (1755-1826).⁵²

Et politisk vulkanudbrud og dets følger

Angelinis kobberstikplader var færdige 1798 (jf. fig. 8), ligesom Pietros håndskrevne tekst til værket (cit. i P. Vivenzio 1806, 1, 11; Napolitano 2009), men det kneb med pengene til publikationen. Året efter kom de politiske omvæltninger til at spænde ben for projektet. I januar 1799 nåede revolutionen Napoli, byen blev besat af franske tropper, kongefamilien flygtede til Sicilien, og i februar blev »Repubblica Partenopea« proklameret (derom f.eks. Sørensen 1992; *Napoli 1799/2002*). Under disse omstændigheder måtte udgivelsen af Vivenzios vaseværk indstilles. Angelini beholdt sine tegninger og trykplader, mens Pietros tekst forsvandt eller blev destrueret, for at undgå at havne i franskmændenes hænder. Under revolutionen blev Nicolas hjem i Napoli plyndret for malerier, møbler og bøger, mens storebroderen Giovanni, som var kongefamiliens livlæge, var flygtet sammen med denne medbringende familiemuseets bedste vaser. Republikken blev ophævet igen allerede samme sommer, og kongefamilien samt Giovanni – med vaserne – vendte tilbage fra Palermo.

I 1806 måtte kongen dog igen flygte til Sicilien, og tronen blev besat af Napoleons bror Joseph Bonaparte, der i 1808 blev efterfulgt af sin svoger, Gioacchino Murat, som regerede indtil 1815. Nicola Vivenzio valgte sammen med Pietro at flygte til Rom – kort tid inden Nola blev besat af franske tropper den 3. april 1806. Brødrene medtog denne gang kun antikviteter i lommeformat: en håndfuld udskårne sten.⁵³

Pietro Vivenzios manuskript om Nolahravene, 1806

Pietro har dateret det nye manuskript til sit store tobindsværk, *Sepolcri Nolani*, netop i 1806. De to store, tykke og tunge foliobind må derfor formodes gemt i Nola, før brødrene næsten tomhændede flygtede til

Rom. Ligeså må det formodes genfundet uskadt da brødrene vendte tilbage i 1809, da Nicola Vivenzio takkede ja til et tilbud om at deltage i reformarbejdet i Napoli. I hvert fald indeholder manuskriptet senere tilføjelser om Pietros udgravninger, blandt andet så sent som i 1827 og 1831. Sidenhen er manuskriptet kommet til nationalbiblioteket i Napoli, hvor det befinder sig i dag.

Det første bind er i dag godt slidt, mens det andet er i pæn stand. Man forstår hvorfor. I det andet bind findes forklaringer til vasetavlerne. Her er teksten tidstypisk, nærmest i samme stil som Italinskis forklaringer til Hamiltons anden vasesamling. Derimod er det første bind en pionerindsats. Dér får vi besked om arkæologiske iagttagelser, især om gravkontekster, gravriter – og som noget ganske banebrydende – er der nøje beskrivelser af stratifikationen, og hvad man typisk finder i de forskellige lag: gravtyper og deres orientering, gravgaver og især lerkartyper. Pietro erklærer, at han har bestræbt sig på at skrive tingene klart og enkelt, uden at fordybe sig i for mange enkeltheder, for bedre at kunne oplyse læseren om skik og brug hos de forskellige folkeslag og vasernes rolle i gravriterne. Manuskriptets to bind er med fransk og italiensk paralleltekst samt noter – lige til at trykke.

Mens Pietros manuskript kom til nationalbiblioteket i Napoli, blev de akvarellerede tegninger og kobberstikpladerne hos tegneren Angelini og hans familie. Så sent som i år 1900 blev et udvalg på 42 af Angelinis tavler udgivet af en af tegnerens efterkommere, arkitekten Gherardo Rega, med en tekst af tidens førende kender af syditaliensk vasemaleri, Giovanni Patroni. Denne skriver med tilfredshed, at Angelinis tegninger er meget pålidelige, bedre end de tegninger, der blev udgivet af den engelske vasekender James Millingen (1775-1845), der var i Rom samtidig med brødrene Vivenzio under deres landflygtighed, og som snart derefter skulle publicere en sammenhængende historie om det antikke vasemaleri (Millingen 1813; 1822; Patroni & Rega 1900).

Efter en omtumlet tilværelse er Pietro Vivenzios værk nu endelig gået i trykken, idet den unge forsker Salvatore Napolitano er i gang med at publicere hele manuskriptet fra 1806 og Angelinis tavler fra 1798. Næsten med Münters ord kan vi formode, at dette vil blive et vigtigt bidrag til arkæologiens historie.

Museo Vivenzios skæbne

I brødrenes fravær 1806-1809 havde museet i Nola været udsat for lidt af hvert. Oberst Pignatelli havde boet i paladset i Nola, rummet museet og anbragt tingene i et pultekammer, bortset fra de vaser, som han bragte til Napoli. Som Napolis dronning havde Napoleons søster Caroline Murat udgravninger og antikke vaser som sit særlige interesseområde. I 1808 og 1809 besøgte hun Nola flere gange for at følge udgravningerne. Ved disse lejligheder fik hun taget Vivenziomuseet i øjesyn med henblik på erhvervelse til det offentlige museum i Napoli. Efter brødrene Vivenzios hjemkomst i 1809 blev museet ordnet på ny i to rum, og der kom igen en del besøgende.

Efter Napoleons fald vendte kongehuset i sommeren 1815 tilbage til Napoli fra landflygtighed på Sicilien. Mange bortførte oldsager og kunstgenstande blev returneret fra Frankrig. Nu skulle der fart i de gamle planer om at forene alle tidligere statslige samlinger i ét stormuseum, *Regal Museo Borbonico*. Museet blev indrettet i det enorme *Palazzo degli Studi*. Også porcelænsfabrikkens vasesamling samt Caroline Murats vaser blev indlemmet i museet. Man gjorde også anskaffelser for at forvandle museet til et universalmuseum med genstande fra hele verden. I det øjemed havde der siden Gioacchino Murats dage været forhandlinger i gang om at anskaffe kardinal Stefano Borgia's samlinger til museet. Her stod især det egyptiske og etnografiske stærkt. Handlen blev endelig gennemført i 1817/1820.⁵⁴

Den ældste af Vivenzio-brødrene, Giovanni, døde i februar 1815, og i august 1816 døde også Ni-

cola. Der blev indledt forhandlinger med henblik på, at stormuseet skulle erhverve Vivenzio-samlingen (Napolitano 2009). Efter en del vanskeligheder fik Pietro tilladelse til at udfærdige et nyt katalog over museet (P. Vivenzio [1816]) – det gamle var jo blevet destrueret for at ikke havne i franske hænder.

Samlingen blev købt og flyttet til Napoli i 1818, og skulle sikre *Il Regal Museo Borbonico* førerstillingen i Europa hvad angik antikke vaser. Erhvervelsen nævnes i museets guidebøger gennem hele århundredet, også da museet skiftede navn til *Museo Archeologico Nazionale*. Takket være Pietros katalog har vaserne bevaret deres provenienser i langt højere grad end andre vaser i museets samlinger (Heydemann 1872; De Caro 1996, 30; 1999, 194). Nogle Vivenzio-vaser blev endda længe udstillet sammen med de tilhørende genstande, f.eks. kunne en vase fra Nocera de' Pagani (fig. 6 tv.) ses sammen med den bronzeøse, som havde ligget i vassen, og er magen til den, der på vassen er afbildet i hånden på en kvinde (*Napoli* 2003, 105).

Hydria Vivenzios grav

Vivenzio-samlingens pragtstykke, *hydria Vivenzio* (fig. 7 tv.), blev fundet i 1797, længe efter Münters besøg, og befinder sig i dag på museet i Napoli. Pietro Vivenzio har givet oplysninger om dens fundkontekst både i det utrykte manuskript og på tryk. Disse giver indblik i udviklingen i Pietros tankegang. Det drejer sig om 'Kleophrades-malerens' mesterstykke fra omkring 480-470 f.Kr. Scenerne på vassen gengiver yderst minutiøst de grufulde begivenheder den sidste nat i Troja, tilintetgørelsen af hele kong Priamos' familie og Aeneas' flugt fra den brændende by. Münter havde beskrevet en vase, hvor Cassandra bad Apollon om profetiens gave; den havde hun fået – og her var resultatet.

I beskrivelsen af fundet i manuskriptet fra 1806 forlader Pietro Vivenzio sin ellers nøgterne stil for at formidle fundøjeblikkets ophidselse til læseren. Han

Fig. 6. Tv. ses en af Vivenzio samlingens mest berømte vaser, en stamnos af 'Deinos-maleren', ca. 420 f.Kr. Den afbilder mænader, der danser og drikker foran en træpæl, som er klædt ud som vinguden Dionysos. Inde i vasen blev bl.a. fundet en bronzeøse til vin, magen til den, der ses i mænadens hånd. Museo Archeologico Nazionale, Napoli, inv. 2419/81674. (Efter Napoli 2003, 105).

Th. ses en kopi af vasen, udført i Manifattura Giustiniani, der var virksom i Napoli i 1800-tallet. Kopivirksomheden var dog påbegyndt af Domenico Venuti på den kongelige porcelænsfabrik på Capodimonte i 1780'erne. (Efter Napoli 2003, 105).

To the left one of the most famous vases of Museo Vivenzio, a stamnos by the 'Deinos Painter', ca. 420 B.C. It shows maenads, who are dancing and drinking in front of a wooden pole, clad as Dionysus. In the vase was found a bronze ladle similar to that in the hand of the maenad to the left. Naples, Museo Archeologico Nazionale, inv. 2419/81674. (After 'Napoli' 2003, 105).

To the right is seen a copy of the vase, executed by the Manifattura Giustiniani in Naples. The factory was active in the 19th century, but copying ancient vases was initiated already by Domenico Venuti at the royal porcelaine factory at Capodimonte in the 1780s. (After 'Napoli' 2003, 105).

fortæller, at han midt i det romerske lag, blandt ganske almindelig keramik, fik øje på en stor, simpel, romersk krukke, der var dækket med en teglplade. Han havde forventet at finde en romersk porfyurne indeni. Med bankende hjerte og rystende hænder løftede han låget, fik øje på en alabastvase, og siden en tilsølet lervase. Med yderste forsigtighed blev vasen trukket op – det hele var både tungt og vådt. Vasen viste sig at være meget ældre end romertiden, den var fra »de bemalede vasers lykkeligste periode« (som Pietro lader begynde ca. 450 f.Kr.). Vasen var fyldt med brændte benstumper og 5–7 kalcinerede salveflasker af alabast, der også havde været på ligbålet. Pietro mente, at det måtte dreje sig om en gammel vase, måske plyndret fra en ældre grav i Nola og genbrugt af en romer, der ligesom diktatoren Sulla var bange for sit ligs skæbne og derfor valgte ligbrænding. Det var selve brandgravsriten som fik ham til at datere graven til det første århundrede f.Kr. Som yderligere argument for genbrugstanken i romersk tid henviste Pietro til Sueton, der i sin Caesar-biografi i kap. 81 fortæller,

*Sardonica credesta il Suggello
di Areo, Re dei Lacedaemoni.*

at Caesars kolonister havde plyndret grave i Capua for at få fat i gamle kostbarheder, som de værdsatte højt. Dette udsagn havde også Münter hørt den 14. marts 1786 fra William Hamiltons mund, som argument for, at vaserne var yderst sjældne og værdsatte allerede i antikken (Münter 3, 1937, 104).

Få år senere ændrede Pietro opfattelse om gravens ejermand på grund af den meget fine sardonixgemme, der også blev fundet i vassen; den havde været sat i en fingerring, som havde været med på bålet med sin ejermand. Det udskårne billede forestiller Zeus, der i ørneskikkelse griber en slange med sine kløer (fig. 7 th.). Han mente, med henvisninger til Xenophon, Macrobius, Euripides og alle tænkelige skriftlige kilder, at ringen var så køn, at den måtte have tilhørt en konge, helst en krigerkonge fra Sparta. Han kom frem til kong Areus, som regerede i Sparta i en lang periode, 309-265 f.Kr. Men han indrømmede, at det var uvist, hvordan ringen var kommet til Nola. Han tilføjer, at der sammen med vassen blev fundet et forvitret jernspyd. Det måtte dreje sig om en krigergrav: En græsk aristokrat, der

Fig. 7. Tv. 'Hydria Vivenzio', der har bevaret brødrenes navn. Vasen fortæller hele historien om Trojas endeligt. Et mesterværk af 'Kleophrades-maleren', ca. 480-470 f.Kr. Vasen blev fundet i Nola 1797 i en grav, hvor den var blevet brugt som askeurne. Museo Archeologico Nazionale, Napoli, inv. 2422 (efter De Caro 1999, 192).

Th. Bartolomeo Pinellis kobbestik af den sardonix-gemme, som blev fundet sammen med de brændte knogler inde i 'hydria Vivenzio' (efter P. Vivenzio 1809a, tav. 1).

Left, 'Hydria Vivenzio', which has immortalized the name of the Vivenzio brothers. The vase tells the whole story of the sack of Troy. A masterpiece by the 'Kleophrades Painter', c. 480-470 BC. The vase was used as a cinerary urn in a grave, discovered at Nola in 1797. Naples, Museo Archeologico Nazionale, inv. 2422 (after De Caro 1999, 192).

Right, Bartolomeo Pinelli's engraving of the gem stone of sardonix, which was found among the cremated bones inside the Hydria Vivenzio (after P. Vivenzio 1809a, pl. 1).

havde valgt et afvigende begravelsesritual, ligesom det der gjaldt i Sparta (P. Vivenzio 1809a, 3-12).

I dag er det den gængse opfattelse, at både vassen og graven hører til i 400-tallet f.Kr., hvor man

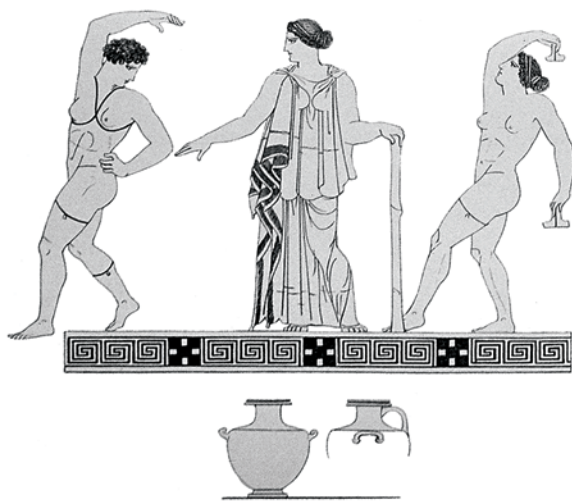
Fig. 8. Tv. Pigers danselektion på en attisk rødfigurs hydria af 'Vaske-maleren' (430-420 f.Kr.). Den er kommet fra Museo Vivenzio til hertugen af Blacas d'Aulps, og videre til British Museum, London, inv. GR 1867.5-8.1038 (foto © Trustees of the British Museum).

Th. Samme vase gengivet i Costanzo Angelinis kobberstik fra 1798 (retoucheret foto efter Patroni & Rega 1900, tav. 24).

To the left girls are seen receiving a dancing lesson on an Attic red-figure hydria by 'the Washing Painter'. From Museo Vivenzio the vase has come to the collection of Duc du Blacas d'Aulps, and further to the British Museum, London, inv. GR 1867.5-8.1038 (photo © Trustees of the British Museum).

To the right the same scene on the vase is seen in an engraving by Costanzo Angelini, 1798 (retouched photo after Patroni & Rega 1900, pl. 24).

ellers ikke plejede at brænde lig. Den lokale elite (her endnu etruskere, men det gjaldt også samnitterne) havde tilegnet sig græsk kultur via Neapolis, og valgte af og til ligbrænding, for netop at skabe en ideologisk forbindelse til de homeriske helte og deres ligfærd, til de helte som også optræder på disse vasebilleder.⁵⁵

Vivenziovaser i andre samlinger

Skønt hovedparten af Vivenzio-samlingen gik til det statslige museum i Napoli i 1818, var nogle vaser kommet på andre hænder allerede før. På Louvre kan man f.eks. se en skinnende, sortmalet, men ellers udekoreret kantharos, der blev fundet inde i en grovere vase af M. le Marquis de Vivenzio, célèbre amateur connu par son goût pour ce genre d'antiquités. Ce vase est passé du Cabinet de M. Durand dans celui de M. Pourtalès.⁵⁶

En Vivenzio-vase befinder sig nu på British Museum (fig. 8 tv.).⁵⁷ Før har vassen været ejet af Pierre-Louis-Jean-Casimir, Duc de Blacas d'Aulps (1771-1839), en berømt vasesamler og tidligere fransk gesandt i Napoli, der blev kaldt til Paris for at blive minister under Ludvig XVIII. Blacas havde også selv gravet i Nola (BI 1829, 164), men Angelinis kobberstik (fig. 8 th.) beviser, at netop denne vase ikke kom fra hans egne udgravninger, men fra *Museo Vivenzio* – måske var den kommet på vildveje under revolutionen.⁵⁸

Kronprins Christian Frederik i Nola

Den danske kronprins Christian Frederik (VIII) (hvis mentor Münter var, og hvis uddannelse i øvrigt var klassisk orienteret), besøgte Nola for første gang den 19. februar 1820, men han blev skuffet. Udgravninger var ikke tilladt, bortset fra at biskop Vincenzo Torrusio kunne grave på egen jord og ejede udsøgte vaser, som han senere forsøgte at sælge meget dyrt. Kronprinsen skrev i sin dagbog: »Udgravning fandt ej Sted« (Rasmussen 1999, 28). Om sommeren oplevede Nola en revolte, hvor man forlangte en konstitution for kongeriget – det første tegn på den bevægelse, som skulle lede til Italiens samling. Først den 18. nov. 1820 overværede den danske kronprins udgravninger nær byen og fik nogle terrakottafigurer med sig, desværre »ej af fortrinligste Arbejde«. ⁵⁹

Derimod fik Christian Frederik sine vaseønsker opfyldt ved at erhverve Tarents tidligere ærkebiskop, Giuseppe Capececiattolo (1744-1836) samling, ligeledes i 1820/1821, men vaserne ankom dog først til København i 1825. ⁶⁰ Her havde P.O. Brøndsted været ham behjælpelig med sagkundskab (*Brøndsted* 2008, 289 f.). Den pensionerede ærkebiskop boede mest i Napoli. ⁶¹ Derfor er det sandsynligt, at hans antikke vaser mest stammer fra Napolis omegn, selv om Tarent også havde meget at byde på, ligesom provenienser som Nola og Vivenzio-samlingen ikke kan udelukkes, uden at dette dog kan bevises.

I denne tid var kronprinsen ikke den eneste i Danmark, som samlede på antikke vaser. I Rom havde Bertel Thorvaldsen held med at skaffe særdeles mange og fine vaser, både fra Etrurien og fra Syd-Italien. Der findes da også et par vaser af kampanisk fabrikat i biblioteket på Sorø Akademi: et klokkekrater med en frodig matrone i rødfigur og en vinkande med overmalet dekoration i Gnathia-stil. Anskaffelsen af disse to vaser kan være sket samtidigt med, at Christian Frederik fik sine vaser. Antikke vaser var blevet synonym med klassisk dannelse også i Danmark. ⁶²

Brødrenes metodologiske arv (I):

Fundkontekster

Tilbage til brødrene Vivenzios – måske mest Pietros – metodologiske landvindinger. Til disse hører hans insisteren på hele gravkontekster, selv om dette ikke var nyt, men har gamle aner. ⁶³ Pietros overvejelser vedrørende 'hydria Vivenzios grav' har vi allerede behandlet. I manuskriptet fra 1806 er der flere fundberetninger, ikke kun fra hans egne udgravninger. I oktober 1798 stødte han på et særtilfælde, en tom grav:

Om kenotafer: Midt i et familielod fandtes en grav af tufplader, større end de andre. Oven på graven var der to lag knuste måltidsrester, kunne fragmenter af skåle og salvekrukker. Selve graven var fyldt med strandsand. Nederst fandtes fem abellanske vaser, af den sjuskede stil, altså senere end den bedste periode. En af vaserne havde tre hanke, hvorpå var afbildet Orestes siddende på Agamemnons grav i selskab med Pylades og Ifigenia [snarere Elektra]. Der fandtes ingen knogler i graven, ej heller aske. Det måtte dreje sig om en kenotaf, rejst til ære af én, der var død til havs.

Derefter gennemgår han antikke kilder om fænomenet (P. Vivenzio 1806, bd. 1, cap. XII; cit. i Raiola 1910, 50). – Han har måske ret, og motivvalget på vasen kunne styrke antagelsen: Orestes spreder rygten om sin egen død og vender hjem i forklædning, under dække af at bringe sin aske til sin fædrene jord.

Men Pietro Vivenzio nøjedes ikke med at betragte enkle, isolerede gravkontekster. Han havde lagt mærke til, at der selv i samme lag kunne være flere slags gravriter og gravtyper. Der måtte have været en vis grad af samliv mellem grækere, etruskere, samniter og senere også med romere. Nogle folkeslag eller familier havde ordentlige, regelmæssige begravelseslodder med indhegninger, andre ikke; nogle fulgte en fast orientering, for andre spillede den ingen rolle. Ganske fornuftigt mente Pietro, at den store variation skyldtes forskellige religiøse forskrifter og filosofiske retninger, tidens skik og brug, forfædrenes

eksempel og de efterladtes vilje (P. Vivenzio 1806, 1, slutningen af kap. XVI; cit. i Raiola 1910, 66 f.).

Konteksterne, de sluttede gravfund, spillede derfor en yderst vigtig rolle, selv om brødrene ikke altid ramte plet, når det gjaldt om at forbinde lagene og gravfundstyperne med de forskellige folkeslag og tidsperioder. Da Nicola og Pietro mente, at Nolas befolkning var efterkommere af de første græske kolonister, måtte etruskerne og samniterne være kommet senere. For brødrene var de korintiske vaser egyptiske, sortfigurvaserne etruskiske, mens de fineste, attiske rødfigurvaser var græsk-nolanske. Pietro præciserer, at både grækere og etruskere oprindelig fik deres kunst fra egypterne, og at etruskerne »intet andet var end halvgrækere«, og at de heller ikke hørte til Italiens urbefolkning.⁶⁴ De ægte, græske importvaser kalder han altid 'græsk-nolanske' eller 'italo-nolanske', hvilket dog var et fremskridt i forhold til fællesbetegnelsen 'etruskiske vaser'.

Uoverensstemmelserne i de skriftlige kilder har sikkert medvirket til forvirringen. Men også i dag erkender man, at skillelinjerne ikke er skarpe: etruskerne holdt sig mest til bysamfund (men havde været til stede siden jernalderens begyndelse), mens landbefolkningen havde mere italiske aner; Münter taler om ausonier, et italisk folk, hvis sidste rester blev slået af romerne i det vestlige Kampanien. Og brødrene havde ret i, at overgangen fra det etruskiske til det samnitiske virker glidende og utraumatisk. Dette skete allerede i løbet af 400-300-tallet f.Kr., og samniterne var lige så stærkt præget af den græske påvirkning fra Napoli som etruskerne. De har også ret i, at heller ikke romertiden bragte nogen ensartethed med sig. Tidligere lokalbefolkninger blev ikke udraderet, men i det mindste blev brandgravskikken mere udbredt.⁶⁵

I de første numre af tidsskriftet *Bullettino dell'Istituto della Corrispondenza Archeologica* (BI), der udkom fra 1829 og fremefter og havde en stor international udbredelse, optræder navnet Vivenzio hyppigt og var stadig toneangivende i diskussioner om gravkonteksternes vigtighed.

C.J. Thomsen i Napoli 1846

Christian Jürgensen Thomsen rejste til Italien i 1846. Hans revolutionerende treperiode-inddeling af oldtiden var blevet publiceret på dansk i *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed* 1836 og på tysk i 1837 (siden også på engelsk i 1848), nu var det Italiens tur til at lære fra ham. Der var nu gået tres år fra Münters rejse, tredive år fra Nicola Vivenzios død, og også Pietro var død i 1834. I Napoli beklagede Thomsen sig over de rodede antiksamlinger, hvor sågar Pompejis og Herculaneums fund var blevet sammenblandet, i øvrigt med alt muligt andet, helt uden hensyntagen til fundsteder eller tidsperioder. Den ansvarlige for *Museo Borbonicos* udstillingsprincipper havde været dets kunstneriske rådgiver, ingen ringere end den navnkundige billedhugger Antonio Canova (1757-1822). Her havde genstandenes 'klasser' vundet over provenienser og kontekster. Selvbevidst skrev Thomsen i sin rejsedagbog:

Med Forundring har man hørt på mig, når jeg har fortalt, at vi hos os have søgt at inddele Sagerne i Perioder og at der først naar dette er skeet kan tænkes på gandske andre videnskabelige Resultater, end ved at betragte et enkelt Fund der her i Italien ikke engang holdes sammen, men skilles ad efter de forskjellige Materialer ... Derfor taler Man her meget mere om 'Broncerne, Terracotterne, Vaserne', etc, end om hvilken Tid disse høre til.⁶⁶

Det må da også siges, at det var gået tilbage, ikke kun her, men også på mange andre italienske museer. Mange steder havde man mod slutningen af 1700-tallet opstillet fund som samlede grupper efter fundkonteksten, f.eks. i *Museo Biscari* i Catania, hvor udstillingsprincipperne lignede dem i *Museo Vivenzio* (Fischer-Hansen 2009, 121-122); men sidenhen blev de mange nye fund anbragt, hvor man tilfældigvis havde plads. Det havde i høj grad medvirket til forvirringen, at Napoleon havde ribbet Italien for tusindvis af kunstværker, der blev bragt til Paris ifølge Tolentino-traktaten fra 1797, og bragt tilbage igen i 1815 efter Wienerkongressen.⁶⁷

Fig. 9. Sir William Hamilton med sin feterede hustru Emma ved åbningen af en stenkestegrav i Nola. Kobberstik af A. Clenèr efter Christoph Heinrich Knieps tegning fra 1790 (frontispice til Hamilton 1, 1791).

Sir William Hamilton with his famous wife Emma at the opening of a stone chest grave at Nola. Engraving by A. Clenèr after Christoph Heinrich Knieps drawing from 1790. (Frontispiece to Hamilton 1, 1791).

Brødrenes metodologiske arv (II):

Stratigrafi

Münter nævnte om udgravningen i Nola »de antikke lag«, men uddybede ikke emnet. Hvis Pietro Vivenzios ideer om stratigrafi var blevet publiceret, kunne selveste Thomsen have lært noget. Men det var ingen tilfældighed, at man netop i Nola fandt på at udnytte lagdelingen videnskabeligt. Mens Pompeji og Herculaneum var blevet begravet i Vesuv's lava eller aske på én og samme gang (først i nyere tid har man gravet dybere), har afstanden fra Vesuv og vindretningen sørget for, at der i Nola-området er flere, tynde lag

aske, lava og pimpsten mellem kulturlagene. Ydermere har Clanis-flodens hyppige oversvømmelser sørget for at aflejre tykke lag af mudder og sand. Det er således her muligt at bruge både tefrakronologi og vandaflejrede lag til relativ datering.

Knieps frontispice til publikationen af William Hamiltons anden vasesamling giver indtryk af den dybde, hvori stenkestegravene findes i Nola (fig. 9). I forordet skrev Hamilton, at han ofte havde været til stede ved åbningen af grave forskellige steder, men ingen steder lå gravene så dybt som i Nola.⁶⁸ Men Pietro Vivenzio fik mere ud af dette faktum. Som nævnt beskrev han i sit manuskript fra 1806

udførligt lagenes geologiske konsistens samt grav- og keramiktyperne og gravenes orientering i de forskellige lag og dybder (Vivenzio 1, 1806; cit. i Raiola 1910, 42-67). I det nederste lag var skeletterne lagt direkte i jorden sammen med helt igennem sorte, umalede kar af tre forskellige former, dvs. etruskisk/lokal *impasto*- og *bucchero*-keramik, som han ganske vist tilskrev de første græske kolonister (Vivenzio 1806, 1, kap. 5; cit. i Raiola 1910, 44 og La Rocca 1971, 86). Somme tider forekom der i disse grave også de såkaldte 'egyptiske' vaser. De helt sorte vaser, der er meget skrøbelige, optræder ikke i familiemuseets katalog; men museets hovedformål var jo også at belyse vasemaleriets historie. I nye udgravninger på lokaliteten Le Torricelle er man stødt på gamle udgravninger, som har efterladt lodrette udgravningsskakter, hvorfra man har lavet vandrette tunneller radialt til grave på forskellige niveauer. Disse udgravninger har afsløret, hvorfor de sorte vaser er så få i de tidlige samlinger: De blev efterladt i gravene, *in situ*!⁶⁹

Ifølge Pietro Vivenzios stratigrafiske notater fandtes der i det andet lag nedefra 'græske' grave med de fineste bemalede vaser. På et højere niveau, det øverste lag under den antikke pløjjord, fandtes mange forskellige gravtyper: etruskiske, samnitiske og 'latinske'. Nogle stenkistegrave med saddeltag var indvendigt kalket og malet med scener,⁷⁰ der lignede gravmalerierne i Tarquinia. Derfor mente Pietro Vivenzio, at også disse måtte være etruskiske og ikke samnitiske, som det sidenhen har vist sig.⁷¹ Det var også svært at skelne mellem det samnitiske og romerske, da befolkningen bevarede deres gamle skikke efter den romerske kolonisation.

Laget fra Vesuvus udbrud i 79 e.Kr. var hårdt som cement og måtte brydes med jernhakker. Nyere udgravninger tyder på, at anlæggelsen af nekropoler nord for byen begyndte ca. 650 f.Kr. og sluttede allerede ved midten af det 1. årh. f.Kr., dvs. før vulkanudbruddet (Bonghi Jovino & Donceel 1969; Cesarano 2004). I løbet af det 1. årh. f.Kr. blev Nola hærget flere gange, men ikke mere alvorligt, end at

der blev bygget et stort amfiteater netop i midten af det 1. årh. f.Kr. Sandsynligvis skyldes 'ophøret' af begravelser nord for byen, at man nu især begravede de døde et andet sted, f.eks. langs vejen til Napoli, vest for byen. Trods fejlene var selve ideen om den relative kronologi rigtig nok. Hvad den absolutte kronologi angår, brugte Pietro det romerske *ab urbe condita* (753 f.Kr.) som rettesnor, ofte korrekt.

Pietro Vivenzios beskrivelse af stratigrafien i manuskriptet fra 1806 led heldigvis ikke samme skæbne som familiemuseets tidligere katalog han destruerede for at undgå, at det havnede på franske hænder. Ironisk nok blev det dog netop to franskmænd, der videregav hans opdagelser. Den ene var Aubin-Louis Millin (1759-1818), som besøgte Vivenzio brødrene i Nola den 28. maj 1812, og den anden var hans udgiver, A. Dubois Maisonneuve.

Millin var oprindeligt naturvidenskabsmand, hvis kundskaber i botanik og Linnés system, samt kendskab til mineraler og metaller, forvandlede ham til arkæolog, numismatiker, kender af gemmer og kameer, og til en alsidig museumsmand. Han havde allerede 1802-06 publiceret vasemaleriets historie ud fra andenhåndsviden og tidligere litteratur, bl.a. Hamilton-samlingerne.⁷² Millin må have fået meget nyt at vide under sin rejse til Italien, for efter besøget hos brødrene Vivenzio besøgte han således i oktober 1812 tegneren Angelini, som viste ham kobberstiktavlerne til Vivenzio-samlingen (Napolitano 2009). Millin sendte store mængder af tegninger hjem til Paris fra sin rejse, og hans store bibliotek dér blev et samlingspunkt for de lærde fra hele Europa (Griener 1992, 87; Gran-Aymerich 2007, 37 f., n. 67, 989 f.; Jenkins 2008, 168).

Under besøget hos brødrene Vivenzio gjorde Millin nøje notater af lagdelingen og genstandstypologien i de forskellige lag, måske direkte fra Pietros manuskript eller fra hans mundtlige redegørelse. Måske ledsaget af en tegning af stratigrafien, for Millin fik i hvertfald en rentegning af en sådan udført af C.H. Kniep. Den gik videre til hans udgiver, A. Dubois Maisonneuve, som trykte den i 1817 i 2. bind af sit

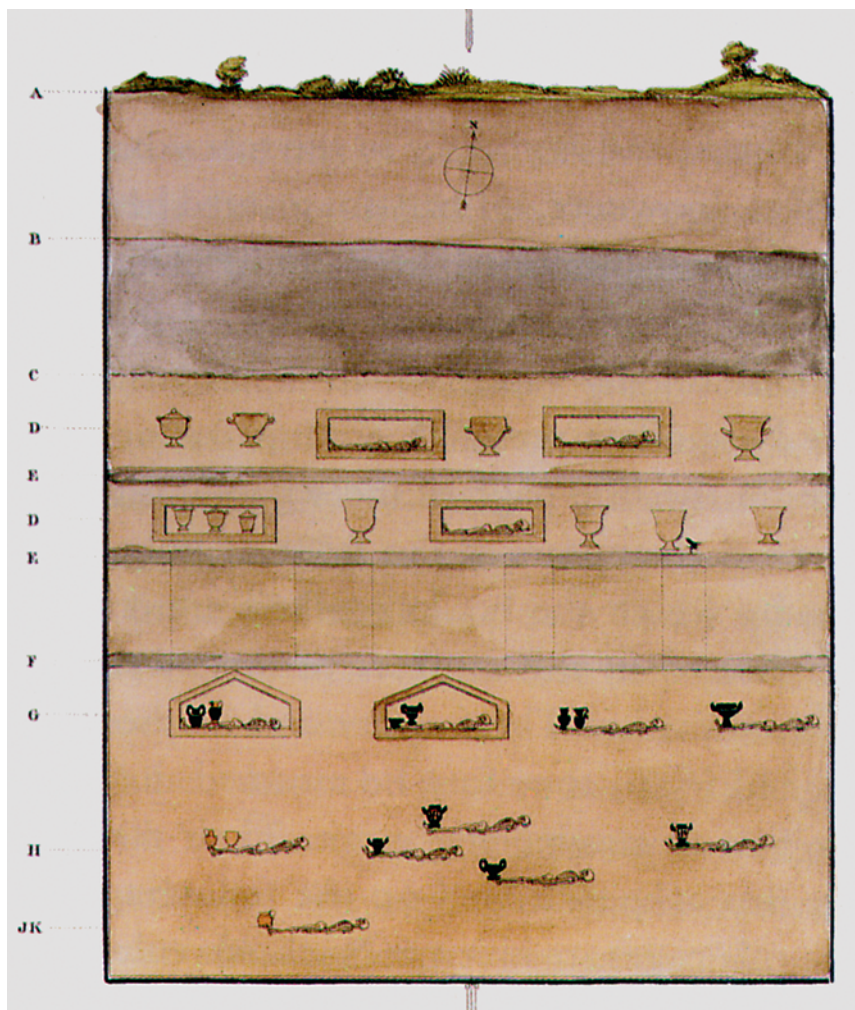

Fig. 10. Nolas stratigrafi, som beskrevet i Pietro Vivenzios manuskript fra 1806, vol. 1, og derfra 'lånt' af Aubin-Louis Millin, og publiceret af A. Dubois Maisonneuve (2, 1817, 110). Lagene med forklarende tekster på italiensk og fransk: (A) humus; (B) tykt vulkansk lag (79 e.Kr.); (C) ardspor i det antikke pløjelag; (D) et par lag med romerske, samnitiske og etruskiske grave, blandet sammen, men med tidsforskelle, som antydte af (E) tynde, vulkanske lag imellem; [et fundtomt lag uden betegnelse]; (F) et tyndt lag, som grækerne har brudt igennem for at grave sig ned i (G) jomfruelig jord; (H) de første græske kolonisters grave; (J-K) de ældste grave og skeletter, i niveau med grundvandsspejlet. Også gravenes orientering er angivet efter Pietrro Vivenzios beskrivelser. Kobberstik af A. Clener efter tegning af C.H. Kniep, her med en senere farvelægning (efter *Vases & Volcanoes* 1995, 55).

*Stratigraphic section at Nola, as described by P. Vivenzio in his manuscript from 1806, vol. 1. The information was 'borrowed' by A.-L. Millin and published by A. Dubois Maisonneuve (2, 1817, 110), with explanations in Italian and French: (A) cultivated soil; (B) a thick layer of volcanic matter (deposited by the eruption of AD 79); (C) plough furrows from ancient cultivation; (D) Roman, Samnite and Etruscan graves mixed, but at two chronological levels, divided by (E) thin volcanic layers; [a sterile layer lacking description]; (F) a thin layer, which the Greeks have interrupted in order to dig into (G) the virgin soil. Below this level (H) graves of the first Greek colonists, and still deeper (J-K), graves and skeletons at the ground water level. Also the orientations of the graves have been given according to Pietro Vivenzio's descriptions. Engraving by A. Clener, here in a later colouring (after *Vases & Volcanoes* 1995, 55).*

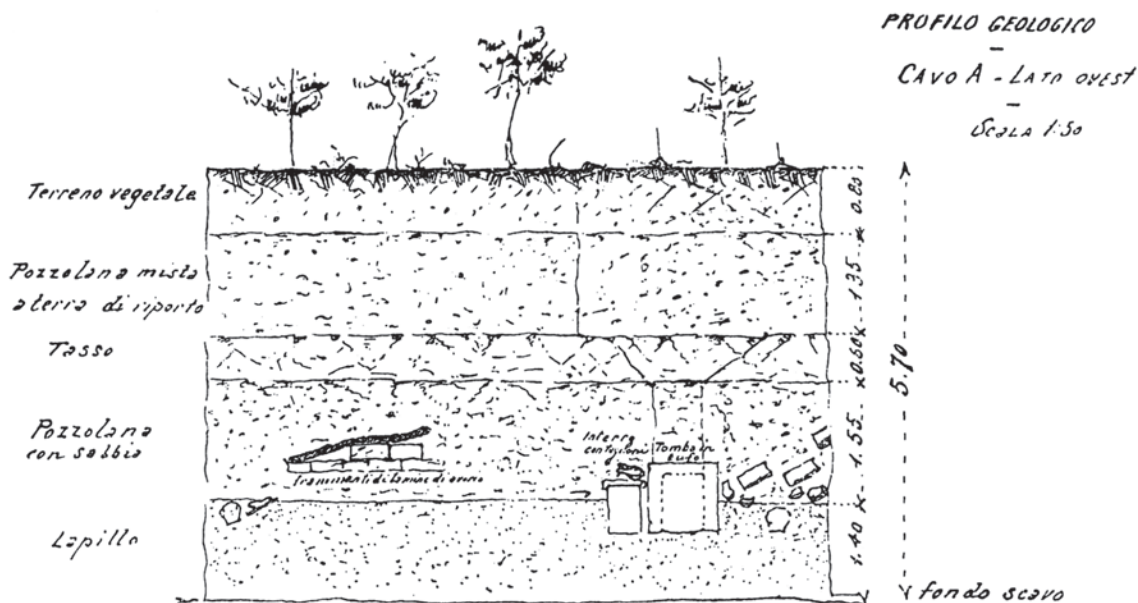

Fig. 11. Stratigrafisk profil i La Ronga nekropolen i Nola fra 1930-tallet. Lagene består af humus; vulkansk pozzolana blandet med bearbejdet jord; sterilt, vulkansk lag; pozzolana blandet med sand, hvori grave, der er delvist gravet ned i det vulkanske lag. Udgravningen blev standset i 5,70 meters dybde. Kun et par spadestik dybere ligger det bronzealderlag, som blev fundet i 2001 i Croce del Papa. (Efter Bonghi Jovino & Donceel 1969, 33, fig. 9).

A stratigraphic section through the necropolis La Ronga at Nola, excavated in the 1930s. The layers comprise: cultivated humus; volcanic pozzolana mixed with cultivated soil; a sterile, volcanic layer; pozzolana with sand; stone chest graves, partly dug into compact volcanic material. The excavation reached the depth 5,70 m. Only a few spade spits deeper lies the Bronze Age layer, discovered in 2001 in Croce del Papa. (After Bonghi Jovino & Donceel 1969, 33, fig. 9).

egget værk om vasemaleriets historie, der udkom i 14 hæfter indtil 1818, og på traditionel vis indeholdt illustrationer af enkeltstående vaser og forklarende tekster. Kobberstikket, der blev udført af A. Clener efter Knieps tegning, illustrerer lagdelingen på Nicola Vivenzios gods i Nola. Fig. 10 gengiver et farvelagt eksemplar af stikket, som ifølge S. Napolitano (2009) har tilhørt Aubin-Louis Millin – ellers blev stikket

publiceret uden farver. Selv om det utvivlsomt drejer sig om en tegning, som anskueliggør den typiske lagdeling, og ikke om en egentlig profilvæg tegnet på udgravningen, er dette alligevel en milepæl i den arkæologiske metodiks historie.⁷²³

Fra Münters sidste antikvariske studie (1830) kan man kortlægge hans kendskab til nyere litteratur: Han nøjes ikke med at henvise til Passeri (1775) eller Winckelmann (1781), men har også konsulteret Millin (1808-10 og 1811), Millingen (1813; 1822), og Dubois Maisonneuve (1818) – desværre ikke det samme bind, hvori den stratigrafiske tegning optræder.

Undervisningsministeren i Napoli, kanniken Andrea De Jorio, gravede også i Nola (BI 1829, 164) og udgav i 1824 en udgravningsmanual. Heri beskrives, hvordan man kunne finde grave ved at lægge mærke til små keramikfragmenter på jordoverfladen og gennemrode jorden sådanne steder med en jernstang, et såkaldt stenspyd. De Jorio beskrev også de forskellige jordlags konsistens, helt i overensstemmelse med Pietro Vivenzios beskrivelser, og man må formode, at oplysningerne stammer fra ham. Man kan vælge at betragte værket som en tidlig håndbog i surveymetoder og udgravningsteknik

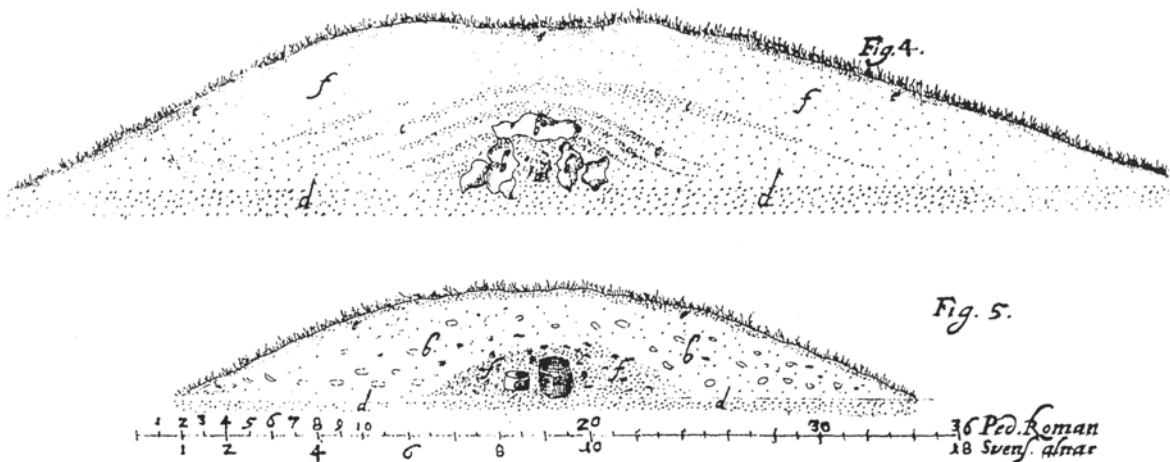

Fig. 12. Snit gennem to gravhøje. Olaus Rudbeck d.Æ., *Atlantica*, Atlas, 1679, Tab. III: fig. 4 & 5.

Sections through two burial mounds. Olaus Rudbeck, Sr., 'Atlantica, Atlas', 1679, pl. III: Figs 4 & 5.

(jf. Gargiulo 1843; La Rocca 1971, 16-17). De Jorio udtaler desuden om brødrene Vivenzio, at hvis de ikke havde taget den forholdsregel at grave så dybt, som de gjorde, var vi ikke kommet i besiddelse af så mange mesterværker af denne slags antikke lervarer, som vi er (De Jorio 1824, 82).

I Nola udgravede man stratigrafisk også i 1930'erne. I La Ronga nekropolen nord for Nola blev der udarbejdet profiltegninger (fig. 11), der til forveksling ligner Pietro Vivenzios stratigrafiske profil (fig. 10). Disse blev publiceret af Bonghi Jovino & Donceel i 1969, og der blev udskilt tre markante faser: 1) 625-550; 2) 400-350 og 3) fra 250 f.Kr. og fremefter (jf. senest Cesarano 2004, med tilsvarende periodisering af tidsrummet 650-50 f.Kr., med en hiat ca. 400 f.Kr.). Først i 2001 fandt man som nævnt ovenfor endnu dybereliggende bebyggelse, der var blevet begravet under et udbrud af Vesuv i den tidlige bronzealder (Albore Livadie 2002; 2008). – Hvis brødrene Vivenzio var kommet til et sådant lag, havde de nok haft vanskeligheder med tidsfæstelsen.

Syndfloden som kronologisk fikspunkt

Forståelsen for lagdeling har dog ældre aner, især i 1600-tallet blandt geologiens fædre. En foregangsmand inden for videnskabelig geologi var danskeren Niels Stensen (Steno) (1638-1686). En undersøgelse af fossiler bragte ham fra anatomi til geologi. De marine fossiler højt oppe i Toskanas jordlag (især i Volterra, i 500 meters højde) var blevet opfattet som spor efter Syndfloden, og selv om han ikke gik imod Bibelen, gav Stensen dem en naturlig forklaring (Steno 1669).⁷⁴

Svenskeren Olaus Rudbeck (1630-1702) eksperimenterede med muldjordens tilvækst, opmålte jordlag og analyserede gravhøjenes lagdelte opbygning, som han publicerede i sin *Atlantica*, der udkom fra 1679 og indtil hans død (fig. 12) (jf. Schnapp 1993, 4; 1994, 178 f.). Rudbecks 'videnskabelige' resultater hører dog mest til kategorien 'science fiction', selv om han opstiller metikuløse kronologitabeller på grundlag af den samlede antikvariske viden, de antikke forfattere og Bibelen. De patriotiske formål for hans poetiske visioner var at bevise, at alle folkeslag efter Syndfloden stammede fra Kemi-flodens delta i Lapland (Eriksson 2002). Den hedenske oldtid delte han i øvrigt i Guldtid, Sølvtid, Stentid, Kobbertid og den Heroiske Tid, i den nævnte rækkefølge.

Også i 1700-tallet var der tilløb til en analyse af lagdelingen som et kronologisk redskab, hvad enten det drejede sig om geologi, byhøje eller gravhøje, f.eks. Comte de Caylus (1692-1765) (Schnapp 1993, 17, fig. 4). Der var endda nogle, der mente, at der fandtes rester af dyr og mennesker, som gik forud for Syndfloden. I Montalto di Castro havde den skotske maler James Byres i 1768 set spor efter tidlig menneskelig aktivitet (dog ikke ældre end Kobbertyden), hvilket fik samtiden til at ironisere over, at Syndfloden var blevet helt umoderne (Ridgway 1989, 217 f.).

Pietro Vivenzios stratigrafiske beskrivelser tog form på begge sider af året 1800, og han havde ingen grund til at bestride Bibelens autoritet – hans tykke lag var inden for de skriftlige kilders tid. Med eller uden Syndfloden som et universalt, kronologisk fikspunkt, bragte Millin den stratigrafiske idé fra Italien til Frankrig, hvor Dubois Maisonneuve publicerede den, som sagt i 1817. Det er uvist, hvor godt – eller dårligt – Millins og Dubois Maisonneuves 'tyveri' af Vivenzio-stratigrafien blev kendt i bredere kredse, og om den har fået betydning for udviklingen af stratigrafiske studier; den slags kan opstå dér, hvor jordlagenes beskaffenhed giver de oplagte muligheder. Tegningen fandtes dog frit tilgængelig i Millins bibliotek i Paris, og Dubois Maisonneuves publikation fandtes bl.a. både i Paris og London.

Geologi og fossiler forblev et vigtigt element i stratigrafiske studier. Münster kom til at tangere disse emner: Fra sin tyske arkæologven, Georg Friedrich Creuzer, havde han fået et brev om en 'diluviansk stødtand'. Da han i 1818 rejste til Tyskland, blev han opfordret til at anskaffe sådanne stykker til Naturaliekabinettet (Münster 1:1, 1925, 188).

Med eller uden inspiration fra Millin og Dubois Maisonneuve blev den stratigrafiske metode videreudviklet i Frankrig og England og især brugt til studiet af geologi og af de allertidligste mennesker og dyr, hvilket førte til publikationer som f.eks. *Strata Identified by Organized Fossils* fra 1816 af geologen William Smith (1769-1839). Men Syndfloden optræ-

der længe i bogtitler, såsom i den ellers helt fornuftige William Bucklands *Reliquiae diluvianae* fra 1823 (Cook 2003, 180 f.; Gran-Aymerich 2007, 649 f.). De skotske geologer James Hutton (Repcheck 2004) og Charles Lyell, den sidstnævnte i sin *On Principles of Geology* (1830-1833), fastslår, at fortidens geologiske dannelser er resultater af nøjagtig de samme processer, man kan iagttage i dag. Denne idé blev i sin tur taget op af Charles Darwin (som havde bogen med på sin store rejse). Danskere ser gerne en lige (eller i det mindste ulige) linje fra Steno til Darwin.

I Frankrig blev det Abbeville i Somme-floddalen, som kom til at rykke i stratigrafiens historie. Lægen Casimir Picard (1806-1841) kom til Abbeville i 1830 og opstillede en grov genstandstypologi, men for ham var alt 'keltisk'. Fikspunkterne var stadig bestemt af historien og Bibelen (Gran-Aymerich 2007, 1057 f.). Tolddirektørens søn i Abbeville, Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes (1788-1868), havde været i Italien i 1802, men vendte så hjem til Abbeville i 1825, hvor han tog sig tid til at studere levn af de første mennesker. For ham lykkedes det at kombinere lagdelingen med genstandstypologi.⁷⁵ Men kelterne og Syndfloden optræder stadig i hans bogtitel, *Antiquités celtiques et antédiluviennes...* (Boucher de Perthes 1847). Mens arbejdet i Abbeville endnu var i gang, blev englænderne så interesserede i at tage stilling til fundene, at en delegation kom for at verificere fundene i 1859. Den bestod udover geologen Prestwich af flinteksperten Sir John Evans, der året efter publicerede sin banebrydende artikel, hvor han beviste forbindelsen mellem stratigrafi og kronologi (Bangert 2009, 9). Ligeså kunne Lyell bagefter godkende resultaterne (Lyell 1863; Gran-Aymerich 2007, 150-151).

Senere i 1800-tallets løb blev de stratigrafiske principper efterhånden godkendt og omsat i praksis på udgravninger (f.eks. Ceserani 2008). Dog lader Andrea Carandini egentlige stratigrafiske udgravninger begynde i Italien så sent som midten af 1900-tallet med Nino Lamboglia og Luigi Bernabò Brea (Carandini 1991, 19).

Konklusion: »Publish or perish«

Vi må beklage den kranke skæbne, Pietro Vivenzios udgravningspublikation fik. Uden kendskab til manuskriptet har man længe betragtet ham og hans brødre som gravrøvere af værste skuffe. Manuskriptet viser derimod, at Pietros iagttagelser og metoder var ganske avancerede. Hans insisteren på vigtigheden af kontekster og stratigrafi spredtes dog på anden vis til bredere kredse og er heldigvis sidenhen blevet arkæologisk rutine. Derfor fortjener brødrene en plads i den arkæologiske metodiks historie.

I sin utrykte bog brugte Pietro Vivenzio som motto: *Alius alio plus invenire potest, nemo omnia auctor* – »Den ene kan finde på mere end den anden, ingen opfinder det hele.« (P. Vivenzio 1806, bd. 1, forside). Dette er vel ment som en beskeden undskyldning for eventuelle fejl og mangler, som fremtidig forskning ville kunne rette. Men det er sikkert også en henvisning til hans egne små triumfer over 'de lærde', til det frugtbare samarbejde med sine brødre og til idéudveksling med de besøgende – herunder Frederik Münter.

Noter

1. Münters biografi, kilderne til rejserne og brevveksling er trykt i Münter 1-7, 1925-1949. Selve rejsedagbøgerne befinder sig på Det Kgl. Bibliotek; de er ganske små hæfter, men rummer ufattelige datamængder skrevet med meget småt og svært læselig, næsten stenografisk, gotisk kursivskrift. Disse dagbøger fra Italien er trykte i Münter 2, 1937, 125-382 (fra 1784 til 1785), hvor de vigtigste etaper på rejsen var Venedig, Padova, Vicenza, Verona, Mantova, Modena, Bologna, Firenze, Pisa, Livorno, Pistoia, Prato, Fiesole, Siena, Rom og omegn; Münter 3, 1937, 1-301 (fra 1785 til 1787), Velletri, Napoli og omegn, Sicilien, Napoli og omegn igen, Rom og omegn, Napoli og omegn for tredje gang med en tur til Paestum og Nola, Rom igen; hjemrejse via Viterbo, Montefiascone, Siena, Pisa, Livorno, Genova, Pavia, Milano, Torino, og videre til Schweiz og flere steder i Tyskland. I disse publikationer er det arkæologiske oftest udeladt, men

optræder i hans bog om Syditalien og Sicilien (udkommet på dansk i 1788, på tysk i 1790; der findes endda en hollandsk udgave, 1791-92, og uddrag på svensk 1794). For Münters rejse på Sicilien (denne del af rejsebogen blev også oversat til italiensk), se Fischer-Hansen i dette bind, med flere henvisninger, samt Fischer-Hansen 2002 og 2009. – Der var et betydeligt sammenfald med Münters kontakter og frimureri (der florerede trods pavens bandbuller), og Münters rejsedagbøger og breve er blandt hovedkilderne til tidens frimurere i Italien og Europa: sammenfattende, se Rasmussen i Münter 1:1, 1925, 44-48; Rosenstrauch-Königsberg 1984; *La Massoneria* 2006, indeks, s.v. Münter; Perrone 2007; mere generelt om situationen i Napoli, se Chiosi 2002. Generelt giver Münters dagbogsnotater et dybt indblik i tidens kulturelle netværk og idéspredning. Samme detaljerigdom – med mange gengangere i persongalleriet – forekommer senere i hans søsters, Friederike Bruns mange beretninger fra sine tre italiensrejser fra 1790'erne til 1810; (Brun 1816; 1818; 1833).

2. Under Münters 1. studierejse 1781-83 havde de to allerede mødt hinanden i Göttingen i 1782, hvor de sammen i 14 dage studerede bl.a. antikke vaser. For Zoëgas manuskripter se K. Ascani 2006/i tryk; om Zoëga som én af 'founding fathers' af klassisk arkæologi og egyptologi, senest i kortfattet form, se Gran-Aymerich 2007, 1270-1271.
3. Münter 1:1, 1925, 61; Andreassen 1935; Münter 5, 1944, 115 ff.; Fischer-Hansen 2009, 117, 123.
4. Enkelte eksempler fra den enorme bibliografi: De Seta 1981; *Ercolano* 1993; Pagano 1997 og 2006; D'Alconzo 1999.
5. Winckelmann 1762, 1764b; jf. Knight 2003, 57; Gran-Aymerich 2007, 1249-1252. For Winckelmanns besværligheder under den første rejse til Kampanien i 1758, i øvrigt sammen med den unge danske billedhugger, Johannes Wiedewelt: Knight 2003, 57-69; Nielsen 2003, 187-191.
6. For det intellektuelle miljø og antikforskning i Napoli i 1700-tallet, se f.eks. *Civiltà del '700 a Napoli* 1979-1980; De Seta 1981; Lyons 1992; Melander 1992; Pagano 1997; D'Alconzo 1999, især 41-77; Schütze 2004; *Naples, Rome, Florence* 2005, især 114-122, 613-622; Napolitano 2005; Rao 2007; Schnapp 2007 (og andre bidrag i *Journal of the History of Collections* 19:2, 2007); Napolitano 2009.
7. Dog skriver De Caro (1999, 194), at brødrene Vivenzio var de mest berømte udgravere af grave i 1700-tallet. – Münters besøg hos Vivenzios er nævnt af Dobrowolski

- 1971, 177; 2007, 66; Fischer-Hansen 2002, 53-55, 58 f. n. 64; Lyons 2007, 241; Napolitano 2009.
8. Nola har været leverandør til utallige vasesamlinger rundt omkring i Europa, f.eks. A.R. Mengs' samling (Jenkins 1996, 52, n. 111); Dresden (*Antiken im Albertinum* 1993, nr. 42, 44, 46, 47), Bern (Lezzi-Hafter & Donceel 1980), Warsawa (Dobrowolski 2007) og via mellemhænder sikkert også Danmark.
 9. Af den enorme bibliografi vedrørende William Hamilton og hans kreds, se f.eks. Björnsthål 1780, 300 (brev af 21.9.1771); Hamilton 1776; Lyons 1992; Melander 1992, 68-72; *Vases & Volcanoes* 1996; Burn 1997; *Italia del secondo Settecento* 1997; Jenkins 2003, 174-175; Lyons 1997; Christiansen 1999; Constantine 2001; Nørskov 2002; Burn 2003, 141-145; Knight 2003; Schütze 2004; Dobrowolski 2007; Gran-Aymerich 2007, 855-856; Lyons 2007 og andre bidrag i *Journal of the History of Collections* 19:2, 2007; Napolitano 2009.
 10. d'Hancarville 1766-1767 (genoptrykt i Griener 1992 og i d'Hancarville 2004).
 11. Om hensigtet med værket og Winckelmanns rolle, se f.eks. Griener 1992, 30, 34-40, 118-146; *Vases & Volcanoes* 1996, 146-159; Knight 2003, 57-66; Schütze 2004. Gran-Aymerich 2007, 25, 30-32 og 54.
 12. Goethes opfattelse af Münter, som en »energisk, hæftig Mand«, var mildest talt forbeholden (henvisninger i Münter 1:1, 1925, 72; Goethe 1990, 144-145).
 13. Caira Lumetti 1990, indeks; Knight 2003, 82.
 14. *Gouaches napoletane* 1985, 222; Knight 2003, 152, 159.
 15. Jeg takker Salvatore Napolitano, som beredvilligt har udfyldt huller i mine møjsommeligt sammenstykkede oplysninger: Napolitano 2009, med henvisning til Ammirati 1980.
 16. Jf. Donceel 1962; Sampaolo 1985; Zevi 1985; *BTCGI* 12, 1993; Nolas navn – som betyder 'ny by' er egentlig af oskisk oprindelse, men kendt allerede i 400-tallet f.Kr. – Om de etniske grupper i Kampanien, se f.eks. d'Agostino 1988; *Storia e Civiltà della Campania* 1991; Cerchiai 1995 (både arkæologisk og historisk oversigt).
 17. Etruskerne og deres sprog og skrift var ellers noget, som bestemt interesserede Münter; han havde f.eks. gjort nøje notater om en lille etruskisk aryballos og dens indskrift i Borgia-samlingen (Münter 3, 1937, 153 [4.6.1786]; Finati 3, 1823, 190-191, no. 252) »fra temmelig fjern oldtid«, *di ben remota antichità*, hvilket passer; vasen dateres til ca. 630 f.Kr. (senest Fortunati 1991, 577 n. 7, 584 App. B, med Münters tegning af karret). I København blev hans etruskologiske interesse genoplivet, da han var i gang med at indrette museet på Bispegården. Få år inden sin død lykkedes det ham at anskaffe nogle urner med etruskiske indskrifter fra Chiusi (Münter 1821; Fischer-Hansen 2009, 126, 130). Hans sidste, postume skrift vidner om, at han har fulgt med i litteraturen. Etruskernes brug af trojanske motiver forklarer han med henvisning til etruskernes naboskab med Troja, hvis myten, at de var invandret fra Lydien, står til troende (Münter 1830, 33, 36; Fischer-Hansen 2009, 119). Arnold Heeren holdt Münter orienteret om etruskerne.
 18. Münter 1788, 85-94; i den tyske udgave, Münter 1790, 58-65; i den håndskrevne, tysksprogede rejsedagbog, Münter 1786-87, 66-74.
 19. P. Vivenzio 1806, cap. III; citeret af Raiola 1910, 40. – Også før Vivenzio var der fundet grave netop nord for byen, jf. Remondini 1760 (II).
 20. Jfr. Duhn & Messerschmidt 1924, 547 f.; Bonghi Jovino & Donceel 1969, 21; Cesarano 2004.
 21. Münter 1788, 88. Vasen svarer til P. Vivenzio 1806:2, 226-233, tav. 30, 'Cassandra ber Apollo om at give hende profetiens gave'; P. Vivenzio [1816], 11-12, no. 30, hvor kunstens fuldkommenhed og klarhed sammenlignes med Fidias og Apelles.
 22. Münter 1788, 88-89; ifølge P. Vivenzio (1806:2, 234-238, tav. 31) 'Apollo Thymbraeus', men senere er fortolkningen skiftet til 'Tamyras, som optræder for to muser og sin gamle mor' (Heydemann 1872, 481, no. 3143; Patroni & Rega 1900, tav. 22).
 23. Fischer-Hansen 2009, 120, citerer Münters udtalelse i forbindelse med sicilianske vaser: stilen og tegningen er sommetider 'hetrurisk', sommetider græsk (perfekt), lige så fine som de kampanske vaser, selv om vaserne i Vivenzio-samlingen i Nola er dem overlegne.
 24. Münter 3, 1937, 103. Lignende ytringer forekommer også hos andre, f.eks. hos Anton Raphael Mengs (1728-1779) (publiceret postumt, Mengs 1787, 137; han havde været hofmaler i Napoli og samlede vaser, bl.a. fra Nola), eller hos J.H.W. Tischbein (1751-1829), som hørte til Münters vennekreds i Italien og skulle blive direktør for Kunstakademiet i Napoli i 1789 (Tischbein 1861, 2, 177; om malerfamilien, senest *Tischbein* 2005).
 25. Selv kardinal Borgia i Rom blev valgt til udenlandsk æresmedlem i 1793, sikkert på Münters og Zoëgas opfordring. Münter sendte ham i 1794 diplommet i en kasse, som foruden grønlandske og samiske etnografika også indeholdt afstøbninger af guldhornene (noget Borgia måtte mangle i sin samling af billedskrift), men kassen gik tabt da skibet efter sigende blev opbragt af franskmændene ved Brest (Milthers 1997; Andersen 2004).

26. Meier 1877, 168; Kragelund 1999, 373, 479 (og indeks). Zoëgas rapporter blev også trykt i tidsskriftet *Minerva* udgivet af R. Nyerup og K.L. Rahbek.
27. Om værket, jf. Fischer-Hansen 2009, 121. For Memnon-fremstillinger, se Kossatz-Deissmann 1992.
28. Winckelmann 1764a; jfr. *Winckelmann und Ägypten* 2005, og mere generelt, De Salvia 1983.
29. Jf. Nielsen 2003, 186-202; bredere om Wiedewelt og hans studium af fortiden, *Wiedewelt* 2009.
30. F.eks. P. Vivenzio 1806, 1, 82 (cap. V), cit. i Raiola 1910, 46; P. Vivenzio [1816], især 80.
31. Nicola Vivenzio gav bogen med sine »Videnskabelige breve« til Münters allestedsnærværende søster, forfatterinden og skønånden Friederike Brun (1765-1835), under dennes sidste rejse i Italien, enten i Rom 1809 eller i Napoli 1810 (Brun 1816; 1818; 1833. Om afskedsrejsen til Italien: Rasmussen Pin 1992, 124-131). Dette eksemplar af bogen, der i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek, bærer dedikationen *Frederique Brun née Munter de la part de l'auteur*, som tyder på, at Nicola Vivenzio var klar over, at hun var Frederik Münters søster, og at han ikke havde glemt hans besøg hos ham. Hun nævner dog ingen af brødrene i sine rejsedagbøger eller breve bl.a. til broderen – hun beskæftiger sig med mere 'fremtrædende' personer. Münter var særdeles velbevandret i punerne og fönikerne, men Nicolas tanker om fönikere og græske kolonister kom næppe til Münters kendskab gennem dette eksemplar af værket, idet bogen kun var opskåret til side 33, da jeg konsulterede den.
32. Fra den enorme bibliografi herom, se f.eks. Poulsen 1912; Strøm 1971; *Phönizier im Westen* 1982; Williams 1986; Ridgway 1992; v. Hase 1995; Boardman 2000 (1st ed. 1964); Burkert 2003.
33. d'Agostino & Soteriou 1998 og andre bidrag i *Euboica* 1998; *Colonisation grecque en Méditerranée occidentale* 1999; Bartoloni 2005; Nizzo 2007.
34. Vivenzio 1806, I, cap. XXI. Om Poniatowskierne i Italien, ikke mindst som samlere, Busiri Vici 1971.
35. Dobrowolski 2007, passim, med billeder af kabinettet s. 34, 48-51, 72.
36. For Stanisław Kostka Potockis rejsebreve, vasesamling og bog: Dobrowolski 1971, 1988, 1990, og 2007; for tidlige bucchero- og impastokar fra Nola i samlingen, Dobrowolski 2007/i tryk. En varm tak til Witold Dobrowolski for at holde mig ajourført med brødrene Vivenzios polske kontakter.
37. Münter 3, 1937, 176; om ham, Dobrowolski 2007, indeks og bibliografi (under Potocki, J.).
38. Dobrowolski 2007, 67; Napolitano 2009.
39. Forskningshistoriske sammenfatninger finder man senest f.eks. hos Griener 1992; Burn 1997; Colonna 2005, 2487- (Winckelmann); Dobrowolski 2007, 19-27; Gran-Aymerich 2007, 50-57.
40. Om fabrikken og Venuti, se f.eks. Caròla-Perrotti 1984; Tait 1986; Griener 1992, 116-117, n. 144; De Caro 1996, 30; Caròla-Perrotti i *Napoli* 2003, 64-72.
41. Af den rigelige litteratur kan nævnes *The Genius of Wedgwood* 1995, 58-61, 70-78 og passim; Knight 2003, 64; jf. Christiansen 1999, 101-102; Vollkommer 2000.
42. Tegnér 1884, 164; Griener 1992, 84, n. 45; *Vases & Volcanoes* 1996, 252-261, 303; Striehl 1998, 297, fig. 245-246; Knight 2003, 193-209.
43. Brun 1944, 72, fig. s. 78; Hartmann 1980, 251, 265-266; Striehl 1998, 9, n. 78, 204, fig. 247-248.
44. For Italinski, se register i Münter 4, 1937, 131; Griener 1992, 100 f.; Striehl 1998, 6, n. 52, 196; Knight 2003, 191, 208 n. 1, 3.
45. Tischbein 1861; for kunstneren og hans tegninger til vaseværket, senest f.eks. Griener 1992, 99; Christiansen 1999, 100-101; *Tischbein* 2005.
46. Høegh-Guldbergs samling blev efter hans død indlemmet i Det kongelige Kunstkammer. Efter dettes opløsning kom antikkerne i 1826 til Det kongelige Kunstmuseum for efter 1851 at blive opstillet som en del af Antik-Cabinettet i Prinsens Palæ. Høegh-Guldbergs danske oldsager blev dog overført fra Kunstkammeret til Oldsagskommissionen allerede i 1810.
47. Om værket, se Nielsen 2009, 44 f.
48. I 1794 havde Münter og Wiedewelt meget med hinanden at gøre: Wiedewelt udførte Balthasar Münters gravmæle til Sankt Petri kirkes urtegård (se Ulla Kjær i dette bind), og Frederik Münter blev stormester i frimurerlogen.
49. Morris 1979; *Vases & Volcanoes* 1996, 186; Striehl 1998, 196, 200 Fig. 240; Knight 2003, 191-209; Smallwood, Woodford & Quinton 2003.
50. Costanzo Angelini blev senere tegnelærer på akademiet, men først i 1809, da porcelænsfabrikken stod stille.
51. *Antichità d'Ercolano* 3, 1762, 41; Münter 2, 1937, 9 (10.9.1785). For problemet med tegningernes kvalitet generelt, se f.eks. Griener 1992, 29-30, 86-117.
52. Busch 2001, 10-25; Bindman 2003; Dobrowolski 2007, 28-29.
53. Om Joseph Bonapartes tid, se Rambaud 1911; om Murats tid, se Valente 1965; om arkæologien i 'det franske tiår', se Gran-Aymerich 2007, 41-42, 128; om brødrenes skæbne, se Napolitano 2009.

54. Om samlingen i Napoli, Finati 1, 1822; 3, 1823, passim; senest *La Collezione Borgia* 2001; *Le Quattro voci del mondo* 2001.
55. Cerchiai 1995, 136, tav. 19; også fra Fratte di Salerno har man en brandbegravelse netop i en vase fra 'Kleophrades-malerens' hånd (ibid. 168). Andre, nyere omtaler af 'hydria Vivenzio', f.eks. Castaldo 2007; Cerchiai 2007; Napolitano 2009.
56. Dubois Maisonneuve 2, 1817, pl. 7, note 7. For Durand-samlingen, se også Millingen 1822, passim. Edme Antoine Durands (1768-1835) samling kom på auktion i 1836 (men intet kom til Danmark): Griener 1992, 97; Rasmussen 1999, 35; Gran-Aymerich 2007, 767-768; Rasmussen 2008, 156-169; Jenkins 2008.
57. British Museum, inv. GR 1867.5-8.1038 (E. 203). Vassen blev erhvervet i 1866 fra Louis-Charles de Blacas d'Aulps (1815-1868). For denne vase, se Patroni & Rega 1900, tav. 24 (Angelinis tegning fra 1798); Napolitano 2009. – En beslægtet scene på en hydria, også af 'Vaskemaleren', befinder sig på Nationalmuseet i København (inv. Chr. VIII 520), hvortil den er kommet via generalkonsulen i Trieste, J.F. Renner von Oesterreicher, der gav den som gave til Christian VIII i 1846: Hermansen 1951, 158, 160 fig. 58, 175 note 306; Lund & Rasmussen 1994, 74, fig. forneden.
58. For Blacas samlingens vaser, se Panofka 1830.
59. Rasmussen 1999, 28; om kronprinsens rejse og hans vaseanskaffelser i øvrigt, se også Rasmussen 2006; Gottlieb 2008.
60. Rasmussen 1999, 39-40; Fischer-Hansen 2009, 132. Vasernes ankomst til København i 1825 blev meddelt i den første årgang af *BI* 1829 (171).
61. G. Capeclatro kendte både F. Münter og Friederike Brun. Han skaffede Angelini en stilling som underviser i tegnekunst ved kunstakademiet i Napoli i 1809, og formidlede også erhvervelsen af Stefano Borgias samling til det arkæologiske museum i Napoli, jf. ovenfor. Om Capeclatro, se også Stella 1975; Knight 2003, 54.
62. Her kan vi måske minde om, at der i 1815 udkom en dansk lærebog i klassisk arkæologi som kunsthistorie, skrevet af Christian Frederiks lærer: I.N. Schow (1815); derom Rasmussen 1999, 11.
63. Flere eksempler hos Schnapp 1993, 6-21, og dertil kunne tilføjes mange danske eksempler, se f.eks. F. Kaul i dette bind.
64. Her er han på linie med Herodot; Vivenzio 1809a, 125, n. 6; jf. Münters overvejelser, Münter 1830, 33, 36.
65. Duhn & Messerschmidt 1924, 547 ff.; La Rocca 1971; Zevi 1985; Horsnæs 2002, 128; Cesarano 2004.
66. Om Thomsen i Napoli og de ovennævnte citater: Haugsted 1988, 146-149 (især 148); Jensen 1992, 251-254 (især 153); Horsnæs 1995, 300-310 (især 307). – Om Thomsen, Gran-Aymerich 2007, 1189-90, med flere henvisninger.
67. Friederike Brun skrev til sin bror om de gabende tomme romerske samlinger i et brev d. 18. maj 1810: Brun 1816, 116-118. Om restitutionen, hvor A.-C. Quatremère de Quincy spillede en afgørende rolle ved at betone, at antikviteterne ikke burde skilles fra deres kontekst: Gran-Aymerich 2007, 40, med henv.; Settis 2009, 347-349.
68. Donceel (1973, 12) nævner, at i Nola kan lag fra 4. årh. f.Kr. forekomme i 12 meters dybde, hvilket er en rekord i Italien. Da bronzealderlandsbyen i Croce del Papa i 2001 blev fundet i kun 6 meters dybde, må den moderne jordoverflade dække over store højdeforskelle i terrænet.
69. Vecchio 2007/i tryk. Dog kom en del buccherovaser fra Vivenzio-samlingen til det arkæologiske museum i Napoli. Jf. Potockis impastokrucker, Dobrowolski 2007; id. 2007/i tryk.
70. Jfr. Weege 1909; senest *Italia dei Sanniti* 2000, 36-37, 50-53; Benassai 2001 (hovedpublikationen).
71. P. Vivenzio 1806, 1, cap. XIII (cit. i Raiola 1910, 59-60), med en nøje beskrivelse af en 'etruskisk grav' med en slagscene med fem mænd og en kvinde. Da graven længe havde været under åben himmel, var malerierne allerede falmede og faldt af ved udgravningen.
72. Før havde også C.A. Böttiger kun brugt andres værker, bl.a. Münter og Hamilton, som kilder til sit vaseværk (1797-1800). Blandt Münters mange korrespondenter var også Millin i årene 1798-1817 (Münter 6, 1944, 31-36) og Böttiger i årene 1806-1829 (Münter 5, 1944, 59-111; Fischer-Hansen 2009, 133). Begge blev udnævnt til korresponderende medlemmer af Oldsagskommissionen i 1807 og 1815 (se T.B. Jakobsen i dette bind).
72. Den slags plancher udarbejdede man endnu mod slutningen af 1800-tallet, f.eks. af Alessandro Prosdocimis udgravninger i Este i Norditalien i 1876-1882, udstillet i *Museo Archeologico Nazionale di Este*; også hér har hyppige oversømmelser sørget for tykke jordlag.
73. Stensen omtaler bogen og dens hovedresultater i et brev, der for nylig er blevet publiceret, Bruun 2008, 133-136; heri også rigelige henvisninger til Stensens værker og tidligere litteratur om ham.
74. Boucher des Perthes 1847, 243; om ham, se Cohen & Hublin 1989; Schnapp 1994, 276; Aufrère 2007; Gran-Aymerich 2007, 150-151, 632-633; for senere pionerer i Abbeville, G. og A. de Mortillet, ibid. 1003-6. For videre udviklinger i Frankrig, se også Hurel 2007; Richard 2008.

Litteratur og utrykte kilder

- Albore Livadie, C. 2002. A First Pompeii: the Early Bronze Age Village of Nola – Croce del Papa (Palma Campania Phase). *Antiquity* 76, s. 941-942.
- 2008. Sites et campagnes de l'âge du bronze sous les cendres du Vésuve. I: J. Guilaine (ed.). *Villes, villages, campagnes de l'âge du bronze. Séminaire du Collège de France*. Paris, Editions Errance.
- Ammirati, L. 1980. *I fratelli Vivenzio di Nola: Giovanni, Nicola, Pietro*. Nola, Istituto Grafico Editoriale Italiano.
- Andersen, H. 2004. Tyvereriets efterspil. *Skalk* 2004:3, 18 f.
- Andreasen, Ø. 1935. Kardinal Borgia og de Danske i Rom. I: L. Bobé (red.). *Rom og Danmark gennem Tiderne*, 1, s. 268-313. København, Levin & Munksgaard.
- Antichità d'Ercolano: Le Antichità di Ercolano esposte*. 1-8, 1757-1762. Napoli, nella Regia Stamperia.
- Antiken im Albertinum* 1993: K. Knoll, H. Protzmann, I. & M. Raumschüssel. (Zaberns Bildbände zur Archäologie 3). Mainz am Rhein, Philipp v. Zabern.
- Ascani, K. 2006/i tryk. Il carteggio di Georg Zoëga, mediatore fra Roma e la Danimarca. [Foredrag på seminaret *Dall'Accademia Romana all'Accademia di Danimarca a Roma*, Accademia di Danimarca 13.10.2006. – Planlagt som netpublikation; desuden et flerbindsværk om Zoëgas papirer i tryk].
- Aufrère, L. 2007. *Le cercle d'Abbeville. Paléontologie et pré-histoire dans la France romantique*. Turnhout, Brepols.
- Bangert, S. 2009. En engelsk oldgransker i Danmark: Sir John Evans (1823-1908) og hans danske kolleger. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2006, s. 7-36.
- Bartoloni, G. 2005. Inizi della colonizzazione nel centro Italia. I: S. Settis – M.C. Parra (eds). *Magna Graecia, Archeologia di un sapere*, s. 345-359. Milano, Electa.
- Benassai, R. 2001. *La pittura dei Campani e dei Sanniti*. (Atlante Tematico di Topografia antica, Supplementi 9). Roma, L'Erma di Bretschneider.
- BI: *Bullettino dell'Istituto della Corrispondenza Archeologica*. Roma 1829 .
- Bindman, D. 2003. *John Flaxman 1755-1826. Master of the Purest Line*. Exh. Cat. London, Sir John Soane's Museum.
- Björnsthål, J.J. 1780. *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, Ängland, Turkiet och Grekland*. Vol. 1. C.C. Gjörwell (ed.). Stockholm, A.J. Nordström.
- Boardman, J. 2000. *The Greeks Overseas. Their Early Colonies and Trade*. 4th ed. London, Thames & Hudson. (1st ed. 1964).
- Bonghi Jovino, M. & R. Donceel 1969. *La necropoli di Nola preromana*. Pubblicazioni del Centro Studi della Magna Grecia della Università di Napoli, n.s. 1. Napoli, Libreria Scientifica editrice.
- Borgia, S. 1771. *Alphabetum veterum etruscorum et nonnulla eorum monumenta*. Romae, typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.
- Boucher de Perthes, J. 1847. *Antiquités celtiques et anté-diluviennes. Mémoire sur l'industrie primitive et les arts à leur origine*. Paris, Treuttel et Würtz.
- Brun, F. 1816. *Briefe aus Rom, geschrieben in den Jahren 1808, 1809, 1810. Ueber die Verfolgung, Gefangenschaft und Entführung des Pabstes Pius VII. Von Friederike Brun, gebohrne Münter. Briefe aus Rom an meinen Bruder Dr. Friedrich Münter, Bischoff von Seeland*. Dresden, in der Arnoldischen Buchhandlung.
- 1818. *Episoden aus Reisen. Sitten- und Landschaftstudien von Neapel und seinen Umgebungen in Briefen und Zuschriften entworfen in den Jahren 1809-1810*, 1-4. Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition.
- 1833. *Römisches Leben*, 1-2. Leipzig, Brockhaus.
- Brun, D. 1944. *Friederike Bruns Album. I: Meddelelser fra Thorvaldsens Museum*. København.
- Bruun, N.W. 2008. Fem nyfundne Niels Stensen-breve. *Fund og Forskning* 2008, s. 115-165.
- Brøndsted 2008: B. Bundgaard Rasmussen, J. Lund, M. Märcher (eds), *Peter Oluf Brøndsted (1780-1842). A Danish Classicist in his European Context (Acts of the Conf. 2006)*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 31. Copenhagen.
- BT CGI: *Bibliografia topografica della colonizzazione greca nell'Italia e nelle isole tirreniche*. G. Nenci & G. Vallet (eds), vol. 1, 1977. Pisa – Roma, Scuola Normale Superiore. [Nola i vol. 12, 1993].
- Burkert, W. 2003. *Die Griechen und der Orient. Von Homer bis zu den Magiern*. München, C.H. Beck.
- Burn, L. 1997. Sir William Hamilton and the Greekness of Greek Vases, *Journal of the History of Collections* 9:2, s. 241-252.
- 2003. Words and pictures: Greek vases and their classification. I: *Enlightenment*, s. 140-149.
- Busch, W. 2001. Die Neudefinition der Umrisszeichnung in Rom am Ende des 18. Jahrhunderts. I: M. Stiffmann & W. Rusch (ed.). *Zeichnen in Rom 1790-1830 (Kunstwissenschaftliche Bibliothek 19)*, s. 10-44. Köln, Walther König.
- Busiri Vici, A. 1971. *I Poniatowski e Roma*. Firenze, Editrice Edam.
- Böttiger, C. A. 1797-1800. *Griechische Vasengemälde, mit archäologischen und artistischen Erläuterungen der Originalkupfer*. Weimar, Verlag des Industrie-Comptoirs.

- Caira Lumetti, R. 1990. *La cultura dei lumi tra Italia e Svezia. Il ruolo di Francesco Piranesi*. Roma, Bonacci Editore.
- Carandini, A. 1991. *Storie dalla terra. Manuale di scavo archeologico*. Torino, Einaudi.
- Carola-Perrotti, A. 1984. Domenico Venuti e i rinvenimenti vascolari di Sant-Agata dei Goti: prime notizie sugli scavi e sui restauri, *Annuario dell'Accademia Etrusca di Cortona* 21.
- Castaldo, F. 2007. La sepoltura dell'Hydria Vivenzio. I: *Annali di Archeologia e Storia Antica*, n.s. s. 13-14, 2006-2007 [2008], s. 12.
- Cerchiai, L. 1995. *I Campani*. Biblioteca di archeologia 23. Milano, Longanesi & Co.
- 2007. L'hydria Vivenzio di Nola. I: F. Giudice & R. Panvini (eds). *Il Greco, il barbaro e la ceramica attica. Immaginario del diverso, processi di scambio e autorappresentazione degli indigeni*. 3. *Atti del convegno internazionale di studi, Catania ecc. 2001*. Monografie della scuola di specializzazione in archeologia dell'Università di Catania 3. Roma, L'Erma di Bretschneider.
- Cesarano, M. 2004. Nola: segni di differenziazione sociale in alcuni corredi di età orientalizzante da un centro della MEOΓEIA campana. I: G.M. Della Fina (ed.). *Italia antiqua. La formazione della città in Etruria. Atti del I Corso di perfezionamento 2002-2003, Scuola di Etruscologia e Archeologia dell'Italia antica, Orvieto*, s. 23-44. Roma, Edizioni Quasar.
- Ceserani, G. 2008. Wilamowitz and stratigraphy in 1873: a case study in the history of archaeology's 'great divide'. I: N. Schlanger, J. Nordbladh (ed.). *Archives, Ancestors, Practices. Archaeology in the Light of Its History*. Berghahn Books.
- Chiosi, E. 2002. Massoneria e politica. I: *Napoli 1799/2002*, s. 217-237.
- Christiansen, J. 1999. Sir William Hamilton og de «etruskiske» vaser. I: *Det lykkelige Arkadien. Grækenland og Europa i 1700-tallet*, s. 88-105. København, Ny Carlsberg Glyptotek.
- 2000. *I Lyset fra Akropolis. Danmark og Grækenland i 1800-tallet*. København, Ny Carlsberg Glyptotek.
- Civiltà del '700 a Napoli 1979-1980*. N. Spinosa (ed.). *Civiltà del '700 a Napoli 1734-1799* (Catalogo della mostra, Napoli). Napoli, 1-2, 1979-1980.
- Cohen, C. & J.-J. Hublin 1989. *Boucher de Perthes. Les origines romantiques de la Préhistoire*. Paris, Belin.
- Collezione Borgia (La) 2001*: A. Germano & M. Nocca (eds). *La collezione Borgia, curiosità e tesori da ogni parte del mondo*. Napoli, Electa.
- Colonisation grecque en Méditerranée occidentale (La) 1999: Rencontre scientifique en hommage à George Vallet, Rome – Naples 1995*. Rome, École française de Rome.
- Colonna, G. 2005. Winckelmann, i vasi «etruschi» dall'Aventino e il tempio di Diana, I: G. Colonna, *Italia ante romanum imperium. Scritti di antichità etrusche, italiche e romane (1958-1998)*, IV, 2487-2501 (orig. 1994). Pisa – Roma, Istituti editoriali e poligrafici internazionali.
- Constantine, D. 2001. *Fields of Fire: A Life of Sir William Hamilton*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Cook, J. 2003. The discovery of British antiquity. I: *Enlightenment* 2003, s. 178-191.
- d'Agostino, B. 1988. Le genti della Campania antica. I: A.M. Chieco Bianchi (ed.). *Italia omnium terrarum alumna*, s. 531-589. Milano, Scheiwiller.
- d'Agostino, B. & A. Soteriou 1998. Campania in the framework of the earliest Greek colonization in the West. I: M. Bats & B. d'Agostino (eds). *Euboica (convegno Napoli 1996)*, s. 355-368. Napoli, Centre Jean Bérard.
- D'Alconzo, P. 1999. *Lanello del re. Tutela del patrimonio storico-artistico nel Regno di Napoli (1734-1824)*. Firenze.
- De Caro, S. 1996. Magna Graecia at the National Archaeological Museum of Naples. I: G. Andreassi et al.: *The Western Greeks*, s. 29-54. Napoli, Electa / Ministero per i Beni Culturali e Ambientali.
- 1999. *Museo Archeologico Nazionale di Napoli. Guida alle collezioni*. Napoli, Electa.
- De Jorio, A. 1824. *Metodo per rinvenire e frugare i sepolcri degli antichi*. Napoli, Stamperia della Società Filomatica.
- De Salvia, F. 1983. Cultura egittologica a Napoli fra Cinquecento ed Ottocento. I: *Civiltà dell'antico Egitto*, cat. Mostra Napoli, s. 31-43, 79-82.
- De Salvia, S. 2006. Egitto faraonico e Campania pre-romana. Gli *aegyptiaca* (secoli IX-IV a.C.). I: S. De Caro (ed.). *Egittomania. Iside e il mistero*, s. 20-54. Milano, Electa.
- De Seta, C. 1981. Il ruolo e il significato culturale delle scoperte archeologiche. I: *Architettura, ambiente e società a Napoli nel '700*, s. 79-109. Torino, Saggi Einaudi.
- d'Hancarville, P.-F. H. 1-4, 1766-1767. *Collection of Etruscan, Greek and Roman Antiquities from the Cabinet of the Hon.ble W.m Hamilton His Britannick Majesty's Envoy Extraordinary at the Court of Naples*. 1. Naples 1766 [udg. 1767]; 2. 1767; 3. 1767; 4. 1767 [udg. 1776].
- 2004. *The Collection of Antiquities from the Cabinet of Sir William Hamilton*. Genoptryk af d'Hancarville 1766-1767. Köln, Taschen.
- Dobrowolski, W. 1971. Poglądy Stanisława Kostki Potockiego na wazy greckie w świetle opinii współczesnych.

- (Les opinions de Stanisław Kostka Potocki sur les vases grecs aux yeux de ses contemporains). I: *Biuletyn Historii Sztuki* 34, 1971, s. 168-177.
- 1988. Stanisław Kostka Potocki a greckie wazy malowane (Stanisław Kostka Potocki e vasi greci dipinti), *Biuletyn Historii Sztuki* 50:1-2, s. 71-81.
 - 1990. Naśladownictwa waz greckich St. K. Potockiego jako źródło informacji o jego kolekcji (Les imitations de vases grecs dans la collection de Stanisław Kostka Potocki), *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie* 33-34, 1989-90, s. 515-563.
 - 2007. *Stanisław Kostka Potocki's Greek Vases*. Warsaw, Wilanów Palace Museum.
 - 2007/i tryk: Buccheri ed impasti campani della collezione del palazzo di Wilanów. [Foredrag på XXVI Convegno di studi Etruschi ed Italici, *Gli Etruschi e la Campania settentrionale*, 14. nov. 2007].
- Donceel, R. 1962. Timée et la mention d'une fondation chalcidienne de Nola dans Trogue-Pompée et Silius Italicus. I: *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 34, s. 27-55.
- 1973. Das antike Campanien, I: *Pompeji. Leben und Kunst in den Vesuvstädten*, Ausst. Kat. Villa Hügel, Essen, 3. Aufl., s. 9-14. Recklinghausen, Aurel Bongers.
- Dubois Maisonneuve, A. 1816-1818. *Introduction à l'étude des vases antiques d'argile peints vulgairement appelés Etrusques accompagnée d'une collection des plus belles formes ornées de leurs peintures, suivie de planches la plupart inédites pour servir de supplément aux différents recueils de ces monuments*. 1, 1816; 2-5, 1817; 6-14, 1818. Paris, P. Didot l'Aîné, chez l'auteur, Treutell et Wurtz.
- Duhn, F. v. 1906. Rot und Tot, *Archiv für Religionswissenschaft* 9, 1-24.
- Duhn, F. v. & F. v. Messerschmidt 1924. *Italische Gräberkunde* I. (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften 2). Heidelberg.
- Enlightenment* 2003: K. Sloan (ed.). *Enlightenment. Discovering the World in the Eighteenth Century*. Exh. cat. the British Museum. London, The British Museum Press.
- Ercolano 1993: L. Franchi Dell'Orto (ed.). *Ercolano 1737-1988. 250 anni di ricerca archeologica. Atti del convegno internazionale, Ravello-Ercolano-Napoli-Pompei 1988*. (Soprintendenza Archeologica di Pompei Monografie 6). Roma, L'Erma di Bretschneider.
- Eriksson, G. 2002. *Rudbeck 1630-1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*. Stockholm, Atlantis.
- Finati, G.B. 1822-1823. *Il Regal Museo Borbonico descritto*, 2-3. Napoli, Stamperia Reale.
- Fischer-Hansen, T. 2002. La conoscenza dell'Italia meridionale e della Sicilia greca in Danimarca nel Settecento: il vescovo Frederik Münter ed il cavaliere Saverio Landolina. I: T. Fischer-Hansen (ed.). *Frederik Münter e la Sicilia. Papers from the seminar, Rome 1999*, s. 35-64. (Analecta Romana Instituti Danici 28, 2001).
- 2009. Frederik Münter in Syracuse and Catania in 1786: Antiquarian legislation and connoisseurship in 18th century Sicily. I: G. Giarrizzo & S. Pafumi (eds). *Oggetti, uomini, idee. Percorsi multidisciplinari per la storia del collezionismo (Atti della tavola rotonda Catania 2006)*, s. 117-137. (Studia erudita 11). Pisa-Roma, Fabrizio Serra editore.
- Fortunati, F.R. 1991. Un aryballos di bucchero iscritto già nella collezione Borgia. *Archeologia Classica* 43:1, s. 575-588.
- Gisler-Huwyler, M. 2004. From Naples to London: Fate of the first Hamilton Collection. I: d'Hancarville 2004, s. 34-39.
- Goethe, J. W. 1990. *Viaggio in Italia*. N. Milazzo (ed.). Milano, Messaggerie Pontremolesi. (1. ed., Torino, G. B. Paravia, 1924).
- Gottlieb, C. 2008. Ancient vases and ancient regimes. On the relationship between P.O. Brøndsted and Prince Christian Frederik. I: *Brøndsted* 2008, s. 128-142.
- Gouaches napoléonnes* 1985: S. Cassani (ed.). *Gouaches napoléonnes del Settecento e dell'Ottocento*. Cat. Mostra Museo Pignatelli. Electa Napoli.
- Gran-Aymerich, È. 2007. *Les chercheurs de passé 1798/1945. Aux sources de l'archéologie*. Paris, CNRS Éditions.
- Griener, P. 1992. *Le Antichità Etrusche Greche e Romane 1766-1776 di Pierre Hugues d'Hancarville. La pubblicazione delle ceramiche antiche della prima collezione Hamilton*. Roma, Edizioni dell'Elefante.
- Hamilton, Sir W. 1776. *Campi Phlegrei. Observations on the Volcanoes of the Two Sicilies, As they have been communicated to the Royal Society of London*. Naples. (Reprint, 1-3, Milano 1990).
- Hamilton, Sir W. & W. Tischbein 1-4, 1791-1795. *Collection of Engravings from Ancient Vases mostly of Pure Greek Workmanship Discovered in Sepulchres in the Kingdom of the Two Sicilies but Chiefly in the Neighbourhood of Naples during the Course of the Years MDCCLXXXIX and MDCCLXXX. Now in the Possession of Sir W.m Hamilton His Britannic Majesty's Envoy Extraordinary and Plenipotentiary at the Court of Naples with Remarks on Each Vase by the Collector*. Published by Mr. W.m Tischbein Director of the Royal Academy of Painting at Naples. 1-4. Naples, Tischbein.
- Hansen, A. Haslund, V. Nørskov & H. Thomasen 2009. Artist and Antiquary: Wiedewelt's Catalogue of Egyptian and Roman Antiquities, 1786. I: *Wiedewelt* 2009, s. 241-257.

- Hartmann, J. Birkedal 1980. La "Vita romana" di Friederike Brun. *Strenna dei Romanisti*, s. 249-267. Roma, editrice Roma Amor.
- Hase, F.-W. v. 1995. Ägäische, griechische und vorderorientalische Einflüsse auf das tyrrhenische Mittelitalien. I: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums*, s. 239-286. (Monographien RGZM 35). Bonn, Habelt.
- Haugsted, I. 1988. Italiensreise 1846. I: *Christian Jürgensen Thomsen 1788 – 29. december – 1988*, s. 141-154. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1988.
- Hermansen, V. 1951. Fra Kunstkammer til Antik-Cabinet. I: *Antik-Cabinettet 1951*, s. 9-56. København, Nationalmuseet.
- Heydemann, H. 1872. *Die Vasensammlungen des Museo Nazionale zu Neapel*. Berlin, Verlag Georg Reimer.
- Horsnæs, H. W. 1995. En studierejse – med arkæologen Christian Jürgensen Thomsen i Napoli 1846. I: H. Damgaard Andersen, H.W. Horsnæs & K. Slej (eds). *Klassisk arkæologiske studier* 2, s. 297-316. København, Museum Tusculanums Forlag.
- 2002. *The Cultural Development in North Western Lucania c. 600-273 BC*. (Analecta Romana Instituti Danici, supplementum 28). Roma, L'Erma di Bretschneider.
- Hurel, A. 2007. *La France préhistorienne de 1789 à 1941*. Paris, CNRS Éditions.
- Italia del secondo Settecento* 1997: G. Pagano De Divitiis & V. Giura (eds). *L'Italia del secondo Settecento nelle relazioni segrete di William Hamilton, Horace Mann e John Murray*. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane.
- Italia dei Sanniti* 2000: S. Capini & L. Nista (eds). *Italia dei Sanniti, Guida alla Mostra Museo Nazionale Romano*. Roma, Electa.
- Jenkins, I. 1996. "Contemporary minds". Sir William Hamilton's Affair with Antiquity. I: *Vases & Volcanoes* 1996, s. 40-64.
- 2003. Ideas of antiquity: classical and other ancient civilizations in the age of Enlightenment. I: *Enlightenment* 2003, s. 168-177.
- 2008. British reception of the Durand vases sold at auction in Paris. I: *Brøndsted* 2008, s. 162-170.
- Jensen, J. 1992. *Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet*. København, Gyldendal.
- Knight, C. 2003. *Hamilton a Napoli. Cultura, svaghi, civiltà di una grande capitale europea*. Napoli, Electa. (1. ed. 1990).
- Kossatz-Deissmann, A. 1992. Memnon. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* 6, s. 448-461. Zürich, Artemis.
- Kragelund, P. 1999. *Abildgaard. Kunstneren mellem oprørerne*. København, Museum Tusculanums Forlag.
- La Rocca, E. 1971. *Introduzione allo studio di Nola antica*. Napoli, L'arte tipografica.
- Leone, A. 1514. *De Nola Opusculum Distinctum Plenum Clarum Doctum Pulcrum Verum Grave Varium & Utile*. Venetiis, per Johannem Rubinum Vercellianum.
- Lezzi-Hafter, A. & R. Donceel 1980. Die Entstehung der Antikensammlung in Nola und ihre Aufnahme in Bern. I: *Klassische Antiken in der Schweiz*, s. 23-29. (Antike Kunst 11).
- Lund, J. & B. Bundgaard Rasmussen 1994. *Grækere, etruskere, romere. Antiksamlingen*. (Nationalmuseets vejledninger). København, Nationalmuseet.
- Lyell, C. 1830-33. *Principles of Geology*. London.
- 1863. *The Geological Evidences of the Antiquity of Man*. London.
- Lyons, C. 1992. The Museo Mastrilli and the Culture of Collecting in Naples, 1700-1755. *Journal of the History of Collections* 4:1, 1992, s. 1-26.
- 1997. The Neapolitan Context of Hamilton's Antiquities Collection. *Journal of the History of Collections* 9:2, s. 229-239.
- 2007. Nola and the Historiography of Greek Vases, *Journal of the History of Collections* 19, s. 239-247.
- Massoneria (La)* 2006: G.M. Cazzaniga (ed.). *La Massoneria*. Storia d'Italia, Annali 21. Torino, Giulio Einaudi editore.
- Meier, F. J. 1877. *Efterretninger om Billedhuggeren Johannes Wiedewelt og om Kunstakademiet paa hans Tid*. København, C. A. Reitzel.
- Melander, T. 1992. Napoli og arkæologien i 1700-tallet. *Piranesi* 2, 1992, s. 59-72.
- Mengs, A.R. 1787. Riflessioni sopra i tre gran maestri Raffaello, il Correggio e Tiziano. I: *Opere* (a cura di G. Azara; traduzione di C. Fea), s. 137 f. Bassano.
- Millin, A.-L. 1802-1806. *Monuments antiques inédites ou nouvellement expliqués*. 1-2. Paris.
- 1808-1810. *Peintures de vases antiques vulgairement appelées étrusques, tirées de différentes collections et gravées par A. Clener, accompagnées d'explications par A. L. Millin...*, publiées par M. Dubois Maisonneuve. 1-2. Paris. [Se også Reinach 1891].
- 1811. *Galerie mythologique*. Paris, P. Didot l'Aîné.
- Millingen, J. V. 1813. *Peintures antiques et inédites de vases grecs, tirées de diverses collections, avec des explications*. Rome. [Se også Reinach 1891].
- 1822. *Ancient unedited monuments of painted Grecian Art. From Collections in Various Countries, principally in*

- Great Britain, illustrated and explained. London, Rodwell and Martin.
- Milthers, G. 1997. De forsvundne Guldhornsafstøbninger. *Piranesi* 9, s. 105-114.
- Morris, R. 1979. *H. M. S. Colossus. The Story of the Salvage of the Hamilton Treasures*. London, Hutchinson & Co.
- Münter, F. 1786-1787. *Dagbog 12 (August 1786-März 1787)*. Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftssamlingen, NKS 387, ee, 8°.
- 1788. *Efterretninger om begge Sicilierne, samlede paa en Reise i disse Lande i Aarene 1785 og 1786*. Vol. 1. Kiøbenhavn, Christian Gottlob Prosts Forlag.
 - 1790. *Nachrichten von Neapel und Sicilien, auf einer Reise in den Jahren 1785 und 1786*. Kopenhagen, Christian Gottlob Prost.
 - 1821. *Forklaring af en Inscription paa en gammel Etruskisk Ara i Cortona*. (Særtryk af Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs filosofiske og historiske Afhandlinger, I, 1823, s. 1-32). Kiøbenhavn.
 - 1829. *Udsigt over en Samling af gamle Indskrifter og andre Oldsager, som ere indmurede i Bispegaarden*. (Særtryk på 7 s. af *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, sp. 1569-1581). Kjøbenhavn.
 - 1830. *Om Malerier paa Vaser, og om andre Konstværker, som forestille Memnons Historie*. (Særtryk af Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs filosofiske og historiske Afhandlinger, IV, s. 305-346). Kiøbenhavn, Det Poppske Bogtrykkerie.
 - 1-7, 1925-1949. *Frederik Münter. Et Mindeskrift*. Bind 1-7:
 - 1:1. 1925. A. Rasmussen. *Frederik Münter. Hans Levned og Personlighed*. København, P. Haase & Søn.
 - 1:2. 1949. Ø. Andreasen & R. Paulli (red.). *Frederik Münter Et Mindeskrift*. København, P. Haase & Søn.
 - 2. 1937. Ø. Andreasen (ed.). *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters. Wander- und Lehrjahre eines dänischen Gelehrten*. 1. 1772-86. Kopenhagen & Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
 - 3. 1937. Ø. Andreasen (ed.). *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters. Wander- und Lehrjahre eines dänischen Gelehrten*. 2. 1785-1787. Kopenhagen & Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
 - 4. 1937. Ø. Andreasen (ed.). *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters. Wander- und Lehrjahre eines dänischen Gelehrten. Kommentar und Register*. Kopenhagen und Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
 - 5. 1944. Ø. Andreasen (ed.). *Aus dem Briefwechsel Friedrich Münters. Europäische Beziehungen eines dänischen Gelehrten 1780-1830*. 1. A-K. Kopenhagen & Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
 - 6. 1944. Ø. Andreasen (ed.). *Aus dem Briefwechsel Friedrich Münters. Europäische Beziehungen eines dänischen Gelehrten 1780-1830*. 1. L-Z. Kopenhagen & Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
 - 7. 1944. Ø. Andreasen (ed.). *Aus dem Briefwechsel Friedrich Münters. Europäische Beziehungen eines dänischen Gelehrten 1780-1830. Kommentar Register*. Kopenhagen & Leipzig, P. Haase & Sohn – Otto Harrassowitz.
- Naples Rome Florence 2005: J. Boutier, B. Marin, A. Romano (eds). *Naples, Rome, Florence. Un histoire comparée des milieux intellectuels italiens (XVIIe-XVIIIe siècles)*. Rome, École française de Rome.
- Napoli 1799/2002: A.M. Rao (ed.). *Napoli 1799 fra storia e storiografia. Atti del convegno internazionale, Napoli 1999*. Napoli, Vivarium.
- Napoli 2003: D.M. Pagano (ed.). *C'era una volta Napoli. Itinerari meravigliosi nelle gouaches del sette e ottocento*. Napoli, Electa.
- Napolitano, S. 2005. *L'antiquaria settecentesca tra Napoli e Firenze. Felice Maria Mastrilli e Gianstefano Remondini*. Firenze, Edifir.
- 2009. „Alles dies mit Rücksicht auf Winckelmann, aber nicht nach Winckelmann“. Gli inediti “Sepolcri Nolani” di Pietro Vivenzio. I: *Annali dell'Istituto italiano per gli Studi Storici “Benedetto Croce”* 23, s. 347-377. Bologna, Il Mulino.
- Nielsen, M. 2003. Between Art and Archaeology: Johannes Wiedewelt in Rome (1754-1758). I: J. Fejfer, T. Fischer-Hansen & A. Rathje (eds). *The Rediscovery of Antiquity. The Role of the Artist*, s. 181-208. (Acta Hyperborea 10). Copenhagen, Museum Tusculanum Press.
- 2009. An Introduction to the Life and Work of Johannes Wiedewelt (1731-1802). I: Wiedewelt 2009, s. 11-61.
- Nizzo, V. 2007. *Ritorno ad Ischia. Dalla stratigrafia della necropoli di Pithekoussai alla tipologia dei materiali*. (Collection du Centre Jean Bérard 26). Roma, L'Erma di Bretschneider.
- Nørskov, V. 2002. *Greek Vases in New Contexts. The Collecting and Trading of Greek Vases. An Aspect of the Modern Reception of Antiquity*. Århus, Aarhus University Press.
- Pagano, M. 1997: *I diari di scavo di Pompei, Ercolano e Stabiae di Francesco e Pietro La Vega (1764-1810). Raccolta e studio di monumenti inediti*. (Soprintendenza Archeologica di Pompei, Monografie 13). Roma, L'Erma di Bretschneider.
- 2006. *I primi anni degli scavi di Ercolano, Pompei e Stabiae. Raccolta e studio di documenti e disegni inediti*. (Studi della Soprintendenza Archeologica e disegni di Pompei 11). Roma, L'Erma di Bretschneider.

- Panofka, T. 1830. *Musée Blacas. Monumens grecs, étrusques et romains. 1. Les vases peints*. Paris.
- Passeri, J.B. 1775. *Picturae etruscorum in vasculis*. 1-3. Romae, ex typographio Johannis Zempel, sumptibus Venantii Monaldini Bibliopolae.
- Patroni, G. & G. Rega 1900. *Vasi dipinti del Museo Vivenzio, disegnati da Costanzo Angelini nel MDCCXCVIII*. Roma – Napoli, Libreria Detken & Rocholl. [Udkommet i hæfter indtil 1902].
- Pepe, M. 1961. Angelini, Costanzo. I: *Dizionario Biografico degli Italiani* 3, s. 211-212. Roma.
- Perrone, N. 2007. *La Loggia della Philantropia*. Palermo, Sellerio.
- Phönizier im Westen 1982. H.G. Niemeyer (hrsg.), *Phönizier im Westen. Die Beiträge des Internationalen Symposiums über „Die phönizische Expansion im westlichen Mittelmeerraum“*. Köln 1979. (MB 8). Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.
- Poulsen, F. 1912. *Der Orient und die frühgriechische Kunst*. Leipzig & Berlin, B.G. Teubner.
- Quattro voci del mondo (Le)* 2001. M. Nocca (ed.). *Le quattro voci del mondo: arte, culture e saperi nella collezione Stefano Borgia 1731-1804*. Napoli, Electa.
- Raiola, G. 1910. *L'origine di Nola*. 2. ed. Napoli, Achille Cimmarota.
- Rambaud, J. 1911. *Naples sous Joseph Bonaparte 1806-1808*. Paris, Librairie Plon.
- Rao, A.M. 2007. Antiquarians and Politicians in Eighteenth-century Naples. *Journal of the History of Collections* 19:2, s. 165-176.
- Rasmussen, B. Bundgaard 1999. En dansk Prins i Napoli. I: B. Bundgaard Rasmussen, J.S. Jensen & J. Lund (red.). *Christian VIII & Nationalmuseet. Antikker, mønter, medaljer*, s. 11-43. København, Nationalmuseet.
- 2006. »De herlige græske vaser«. P.O. Brøndsted og Christian VIII's Vasekabinet. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2006, s. 201-221.
- 2008. »London ... in reality the capital of Europe«. P. O. Brøndsted's dealings with the British Museum, I: *Brøndsted* 2008, s. 143-161.
- Rasmussen Pin, I. 1992. *Friederike Brun. En dansk-tysk forfatterindes liv*. København, C. A. Reitzel.
- Reinach, S. 1891. *Peintures de vases antiques recueillis par A.L. Millin (1808) et J. Millingen (1813)*. Paris, Firmin-Didot.
- Remondini, G.S. 1760. *Dissertazioni I. Sopra una singolare iscrizione osca. II. Sopra il celebre avvenimento di Cassandra in Troja rappresentato in un antico vaso etrusco*. Genova, Stamperia Scionico.
- Repchek, J. 2004. *The Man Who Found Time. James Hutton and the Discovery of Earth's Antiquity*. London, Simon & Schuster.
- Richard, N. 2008. *Inventer la préhistoire. Les débuts de l'archéologie préhistorique en France*. Paris, Vuibert.
- Ridgway, D. 1989. James Byres and the Ancient State of Italy: Unpublished Documents in Edinburgh. I: *Secondo Congresso Internazionale Etrusco, Firenze 1985, Atti, vol. 1*, s. 213-230. Istituto Nazionale di studi etruschi ed italici. Roma, Giorgio Bretschneider.
- 1992. *The First Western Greeks*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Riis, P.J. 1945. Antiksamling i Danmark før Thorvaldsen. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1945, s. 54-60.
- Rosenstrauch-Königsberg, E. 1984. *Freimaurer, Illuminat, Weltbürger: Friedrich Münters Reisen und Briefe in ihren europäischen Bezügen*. (Brief und Briefwechsel im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungs-forschung 2). Berlin, Verlag Ulrich Camen.
- Rudbeck, O. 1679-1702. *Atlant eller Manheim / Atlantica sive Manheim, Vol. 1 & Atlas*, Upsalae [1679]; 2, 1689; 3, 1698; 4, 1702.
- Sampaolo, V. 1985. *Nola preromana*. Cat. Mostra Nola. Nola.
- Saint-Non, [J.-C. Richard] L'Abbé de 1782. *Voyage pittoresque ou description des royaumes de Naples et de Sicile*. Vol. 1:2, Paris, Delafosse.
- Schnapp, A. 1993. La méthode archéologique au XVIIIe siècle. De l'anatomie du sol au relevé systématique des monuments. *Eutopia* 2:2, s. 3-21.
- 1994. *La conquista del passato. Alle origini dell'archeologia*. Milano, Mondadori. (Orig. fransk udg. *La conquête du passé. Aux origines de l'archéologie*, Paris, Editions Caré 1993; engelsk udg. *The discovery of the Past*. London, British Museum 1996).
- 2007. Neapolitan effervescence. *Journal of the History of Collections* 19:2, s. 161-164.
- Schow, N. I. 1815. *Lærebog i Archæologia for Videnskabsdyrkere og Kunstnere*. København.
- Schütze, S. 2004. Collection of Etruscan, Greek and Roman Antiquities from the Cabinet of the Hon. W. Hamilton. I: d'Hancarville 2004, s. 6-33.
- Settis, S. 2009. Cultural Heritage and Italian Politics. I: *Wiedewelt* 2009, s. 343-362.
- Smallwood, V., S. Woodford & J. C. Quenton 2003. *Corpus Vasorum Antiquorum. Great Britain 20. The British Museum 10. Second Collection of Vases Recovered from the Wreck of H. M. S. Colossus*. London, The British Museum Press.

- Stella, P. 1975. Capecelatro, Giuseppe, *Dizionario Biografico degli Italiani* 18, s. 445-453. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- Steno, N. 1669. *De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus*. Florentiae, sub signo stellae. (Dansk udgave: A. Krogh & V. Maar, red., København 1902).
- Storia e Civiltà della Campania 1991: G. Pugliese Carratelli (ed.). *Storia e Civiltà della Campania. L'età antica*. Napoli, Electa.
- Strieth, G. 1998. *Der Zeichner Christoph Heinrich Knipf (1755-1825)*. Hildesheim, Olms.
- Ström, I. 1971. *Problems Concerning the Origin and Early Development of the Etruscan Orientalizing Style*. (Odense University Classical Studies 2). Odense, Odense University Press.
- Sørensen, G. 1992. Oplysning, Revolution, Tragedie. Napoli i 1799, *Piranesi* 7, 97-111.
- Tait, H. 1986. The "Etruscan service" of King Ferdinand IV and Josiah Wedgwood. *Ars ceramica* 3, 31-34.
- Tegnér, E. 1884. *Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskrifna och tryckta källor*. 2. *Armfelt i landsflykt*. Stockholm, F. & G. Beijers förlag.
- Thomsen, C.J. 1836. Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager til Nordens Fortid. I: *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*, s. 27-90. København, Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab.
- Tischbein, J.H.W. 1861. *Aus meinem Leben*. 1-2. C.G.W. Schiller (ed.). Braunschweig, C.A. Schwetschke und Sohn.
- Tischbein, J.H.W. & C. G. Heyne 1801. *Homer nach Antiken gezeichnet*. Vol. 1-6. Göttingen, Heinrich Dieterich.
- Tischbein 2005: M. Eissenhauer (ed.). *3 x Tischbein und die europäische Malerei um 1800*. Ausstellungskatalog Kassel – Leipzig. (Kataloge der staatlichen Museen Kassel 33). München, Hirmer.
- Valente, A. 1965. *Gioacchino Murat e l'Italia Meridionale*. Torino, Giulio Einaudi.
- Vases & Volcanoes 1996: I. Jenkins & K. Sloan (eds). *Vases and Volcanoes. Sir William Hamilton and His Collections*. London, The Trustees of the British Museum.
- Vecchio, G. 2007/i tryk. Nola: la fase arcaica della necropoli di "Torricelle". [Foredrag holdt på XXVI Convegno di studi Etruschi ed Italici, Caserta – S. Maria Capua Vetere – Capua – Teano 14. nov. 2007].
- Vivenzio, N. 1809. *Lettere scientifiche di vario argomento*. Roma, presso Francesco Bourlié.
- Vivenzio, P. 1806. *Sépulcres de Nola ou Examen de diverses Epoques de peindre les Vases d'argile chez les Egyptiens, les Etrusques et les Grecs / Sepolcri Nolani o sia Esame delle varie Epoche del dipingere i Vasi d'argilla presso gli Egizj, gli Etruschi, e i Greci*, vol. 1. – *Sepolcri Nolani o sia illustrazioni de' Soggetti rappresentati ne' disegni*, vol. 2. Opera del cav. Pietro Vivenzio. (Manuskript i Biblioteca Nazionale, Napoli, XII-G-73-74). [I tryk: Pietro Vivenzio, *Sepolcri Nolani*. S. Napolitano (ed.). Bologna, Il Mulino.]
- 1809a. *Gemme antiche per la più parte inedite*. Roma.
- 1809b. *Lettere sopra i Colossi del Quirinale scritte al sig. Pietro Benvenuti pittore d'istorie e direttore dell'Accademia di B.A. in Firenze*. Roma, presso Francesco Bourlié.
- [1816]. *Museo Vivenzio. Alla memoria del Marchese Niccola Vivenzio delle belle arti cultore sommo che la domestica raccolta di vasi italo-greci dipinti della rimota antichità monumenti i più rari nel fausto ritorno di Ferdinando I. alla pubblica luce riprodusse ed ordinò Pietro suo fratello il catalogo di essi da se recato in iscritto ed illustrato dedica e consagra*. S.l.e.a.
- Vollkommer, R. 2000. Wedgwood erzeugt kritischen Geschmack. I: M. Flashar, G. Hiesel & R. Vollkommer (eds). 1768: *Europa à la grecque. Vasen machen Mode*. Ausstellungskatalog Zürich-Stendal, s. 105-114. (2. ed.) München, Biering & Brinkmann.
- Weege, F. 1909. Oskische Grabmalerei. I: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 24, s. 99-162.
- Wiedewelt, J. [J.W.] 1762a. *Tanker om Smagen udi Konsterne i Almindelighed*. København, hos Nicolaus Möller.
- 1762b. *Forklaring over følgende Tegninger*. København, den 31. Martii 1762.
- 1786. *Samling ægyptiske og romerske Oldsager*. 1. *Deel* [flere ikke udkommet]. København.
- Wiedewelt 2009: M. Nielsen & A. Rathje (eds). *Johannes Wiedewelt. A Danish Artist in Search of the Past, for the Future*. (Acta Hyperborea 11). Copenhagen, Museum Tusculanum Press.
- Williams, D. 1986. Greek potters and their descendants in Campania and Southern Etruria c. 720-630 BC. I: J. Swaddling (ed.). *Italian Iron Age Artefacts in the British Museum. Papers of the sixth British Museum Classical Colloquium* (1982), s. 295-304. London, The British Museum.
- Winckelmann, J.J. 1762. *Sendschreiben von der Herculanischen Entdeckungen*. Dresden. (Genoptryk Winckelmann Schriften und Nachlass 2:1. Mainz, Philipp von Zabern 1997).
- 1764a. *Geschichte der Kunst des Altertums*. 1.ed. Dresden. (Flere oversættelser og genoptryk, bl.a. med Herders og Goethes vurderinger; senest Mainz, Philipp von Zabern 2002).

- 1764b. *Nachrichten den neuesten Herculanischen Entdeckungen*. Dresden 1764. (Genoptryk Winckelmann Schriften und Nachlass, 2:2 1997; Mainz, Philipp von Zabern 2002).
- 1781. *Histoire de l'Art de l'Antiquité par M. Winckelmann, traduite de l'Allemand par M. Huber*. 1-3. Leipzig.

Winckelmann und Ägypten 2005: Winckelmann und Ägypten. *Die Wiederentdeckung der altägyptischen Kunst im 18. Jahrhundert. Exh. cat.* A. Grimm & S. Schoske (eds). München, Staatliches Museum Ägyptischer Kunst. (Italiensk udgave Ligornetto, Tessin 2004).
 Zevi, F. 1985. Nola. I: M. Cristofani (ed.). *Dizionario della civiltà etrusca*, s188-189. Firenze, Giunti Martello.

Frederik Münter and the Vivenzio brothers at Nola

– vases, contexts, strata

Frederik Münter's (1761-1830) keen interest in archaeology during his journey to Italy in 1784-87 had a decisive impact on the founding of the Antiquity Committee and its early activities. Initially, the committee was trying to connect visible monuments and treasures brought up from the earth with the numerous legendary names and ethnic groups, which are mentioned in the literary tradition. However, Italian archaeology could offer more than that.

After his tour to Sicily (cf. Fischer-Hansen in the present volume), Münter returned to Naples twice. On the 28th October 1786 he made an excursion to Nola, which is situated inland, behind the Mount Vesuvius (Fig. 1). Marquis Nicola Vivenzio showed him there both his excavations in the necropoles north of the town and the family museum. The youngest brother Pietro Vivenzio was not mentioned by Münter, but he was the only full-time archaeologist of the family.

Münter witnessed the opening of a grave, and wrote down Nicola Vivenzio's views on different burial customs: the Greeks laid the best vases by the side of the corpse's head, while the 'Egyptian' custom in the early graves (*i.e.*, from the Orientalizing period) was to put the pottery at the foot-end. Nicola Vivenzio obviously laid his belief in those ancient sources, which attributed the foundation of Nola to Greek colonists, who had been in contact with Egyptians and Phoenicians. Hence these were the 'original' inhabitants of the town, while the Etruscans and the Samnites, and of course the Romans, arrived later.

In the 'Museo Vivenzio' Münter was impressed by the extremely fine, painted pottery. Several vases showed recognizable Greek myths. Furthermore, there were older vases, which according to Nicola Vivenzio showed Egyptian features (friezes with exotic animals), but which Münter correctly considered Greek. Descriptions of these vases show that we are dealing with Corinthian pottery.

Very similar observations were also written down by the Polish count Stanislaw Kostka Potocki, who had visited Nola and the Vivenzio brothers in the previous winter, 1785-86. Witold Dobrowolski has rightly concluded that both of them had their views from the Vivenzios themselves. The pages about Nola in Münter's travel diary were published in Danish in 1788, and in German in 1790, while Potocki elaborated his travel letters further into a book, 'The Polish Winckelmann' (1815). Both Nicola and Pietro Vivenzio insisted on the term 'Egyptian', but they considered the spreading of these early, exotic features as due to Phoenician traders (N. Vivenzio 1809; P. Vivenzio 1809a).

It was Nicola Vivenzios and his brother Pietro's plan to continue their excavations for some years, and then to publish the finds. Münter expected the work to be a major contribution to the history of ancient art. The illustrations were prepared by Costanzo Angelini and were ready in 1798, and Pietro Vivenzio's text, in Italian and French, was completed in 1806. However, political vicissitudes and economic difficulties put a stop to the two-volume publication. A selection of the planches were published by Patroni & Rega in 1900 (Fig. 8b).

Most of the Vivenzio vase collection was acquired by the Regal Museo Borbonico in 1818; today the collection makes part of the vase department of the National Archaeological Museum at Naples. Some vases were spread elsewhere, *e.g.* through private collectors to the Louvre and to the British Museum (Fig. 8). Most of the dispersed vases are, however, difficult to trace.

The first volume of Pietro's manuscript from 1806 is a pioneering contribution. It furnishes descriptions of the many types of graves and pottery in the different strata, which were clearly divided from each other by ashes from Vesuvius' eruptions and by alluvial sand and mud. Some of the most relevant chapters of the manuscript have been published as late as in Raiola 1910 and La Rocca 1971. Now, a publication of the entire manuscript and the plates is in press.

Pietro Vivenzio vividly tells about the discovery of the famous 'hydria Vivenzio', which happened in 1798 (Fig. 7a). It was used as a cinerary urn, and it also contained at least five alabaster unguentaria. The excellent state of preservation of the vase was due to the fact that it was protected by a large jar of plain ware. Because of the rite of cremation, Pietro Vivenzio considered the grave to belong to a Roman. He suggested that the owner had reused a much older vase, which had been plundered from an earlier grave, as Caesar's veterans had done at Capua. Later on, Pietro Vivenzio (1809a) changed his idea, by suggesting that the burial belonged to an aristocratic warrior of Greek origin, who had chosen a Spartan burial rite: a very fine gem stone, which he called "King Areus' seal" (Fig. 7b), and a spear-head were found together with the vase.

The tomb contexts played a very important role for the brothers, and their name turns up many times in the 1820's, in discussions regarding burial customs among different ethnic groups. At the same time, however, several well-known vase collectors were plundering Nolan necropoles, despite the prohibition against unauthorized digs. The Crown Prince of Denmark, Christian Frederik, was disappointed when he visited Nola in 1820, since no digs were going on.

While the brothers Vivenzio themselves were forgotten, their ideas about stratigraphy, as described by Pietro Vivenzio in his manuscript from 1806, was published by Aubin-Louis Millin, and the French expert on ancient vase painting, A. Dubois Maisonneuve, in 1817 (Fig. 10). But it was no wonder that it was at Nola where such early, stratigraphic observations have been made, because of the vicinity of Mount Vesuvius. Eruptions and floods have accumulated several strata of material and thus separated the graves of different periods. Elsewhere, geological and archaeological

stratification had been observed also much earlier, but the Flood continues to appear as an explanatory frame well up into the 19th century.

Whether Dubois Maisonneuve's publication of the Vivenzio profile was known to the further developers of the study of stratigraphy or not, remains an open question, but the idea of this chronological tool was spread in France and elsewhere. Some excavations at Nola in the 1930's have produced stratigraphic profiles (Fig. 11), very similar to the Vivenzio/Dubois Maisonneuve profile from 1816. However, the excavation reached a volcanic layer and stopped at the depth of 5.70 meters, a few spits from the level of the sensational, early Bronze-Age settlement, which was excavated by Claude Albore Livadie from 2001 onwards.

The forgotten pioneers, Nicola and especially Pietro Vivenzio, deserve a place in the history of archaeological methodology, as those who propagated the importance of context and stratigraphy. As a motto for his manuscript from 1806, Pietro Vivenzio chose: "One invents more than the other, no one discovers everything". This excuse for possible errors may as well be understood as a reference to his own triumphs over the 'learned', and to the fruitful discussions between the brothers and the visiting connoisseurs, including Frederik Münter.

Marjatta Nielsen
Svankærvej 20
DK-2720 Vanløse

marjatta.nielsen@mail.dk